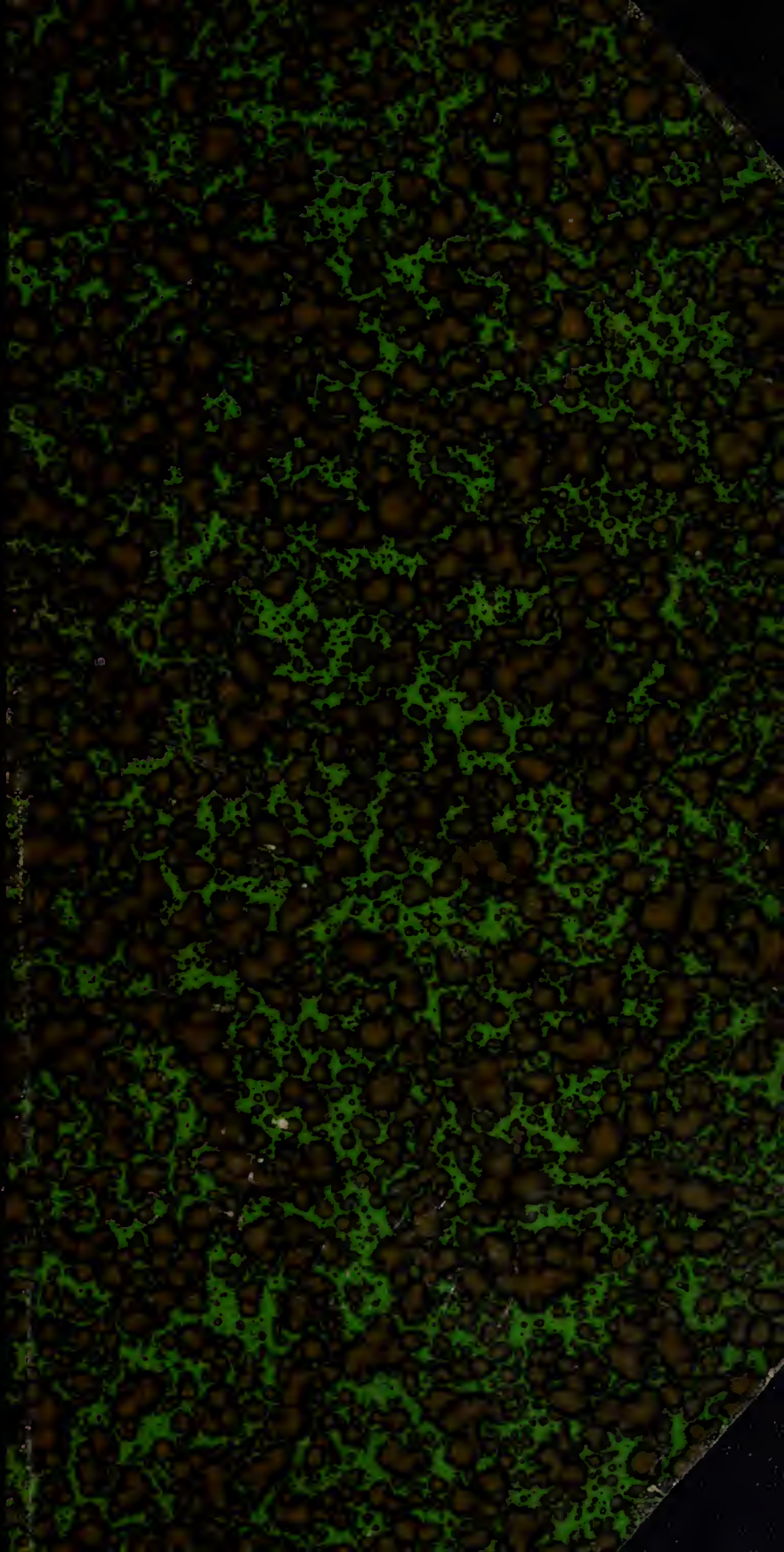

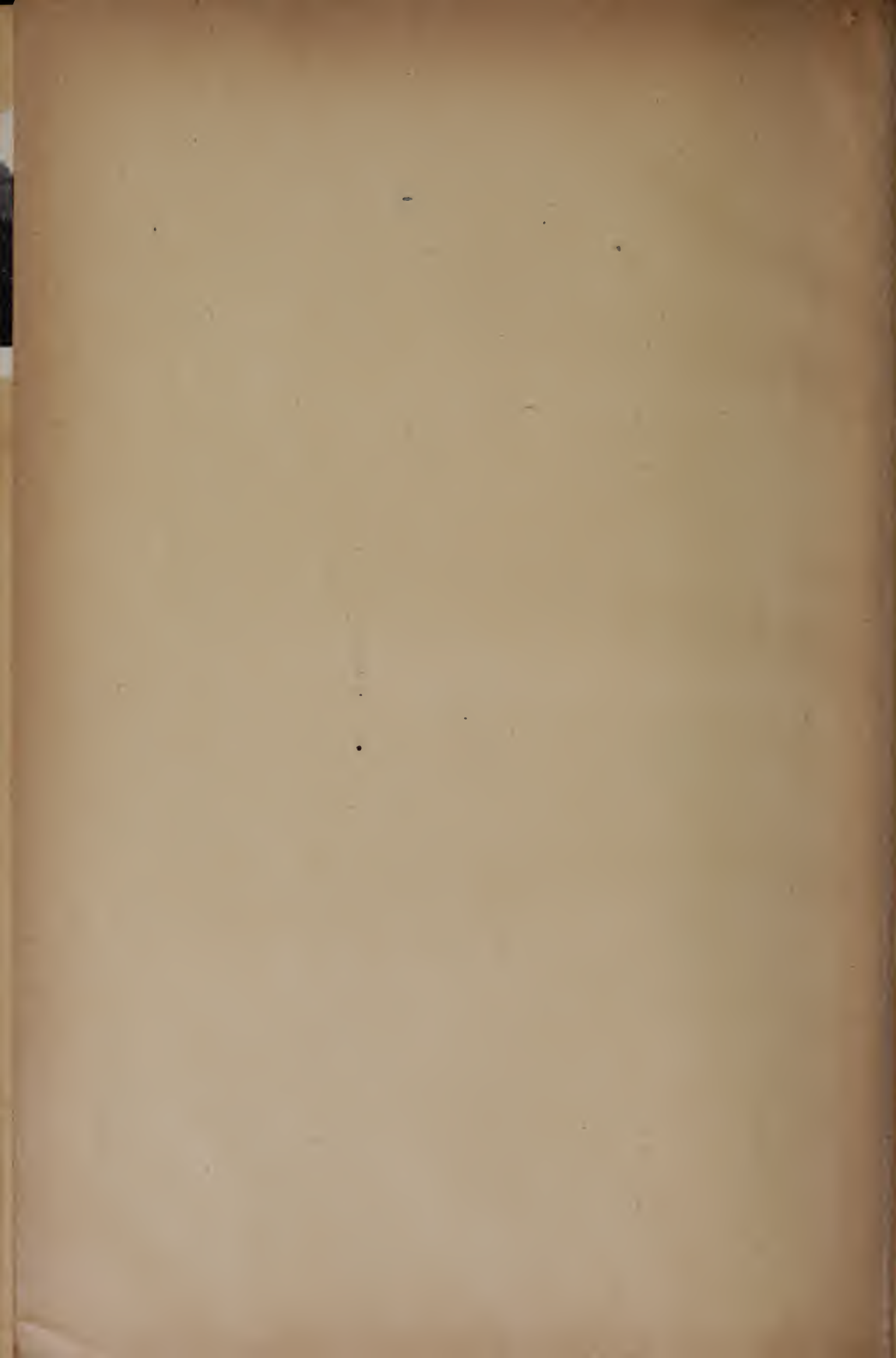
SCHMALL.

A Pesti régi
városház
története

EX-LIBRIS
BERNATH

101

447
10-X-70

A PESTI RÉGI
VÁROSHÁZ ❖ ❖
TÖRTÉNETE ❖

✦ IRTA SCHMALL LAJOS
SZÉKESF, NYUG. ALLEVÉLTÁRNOK

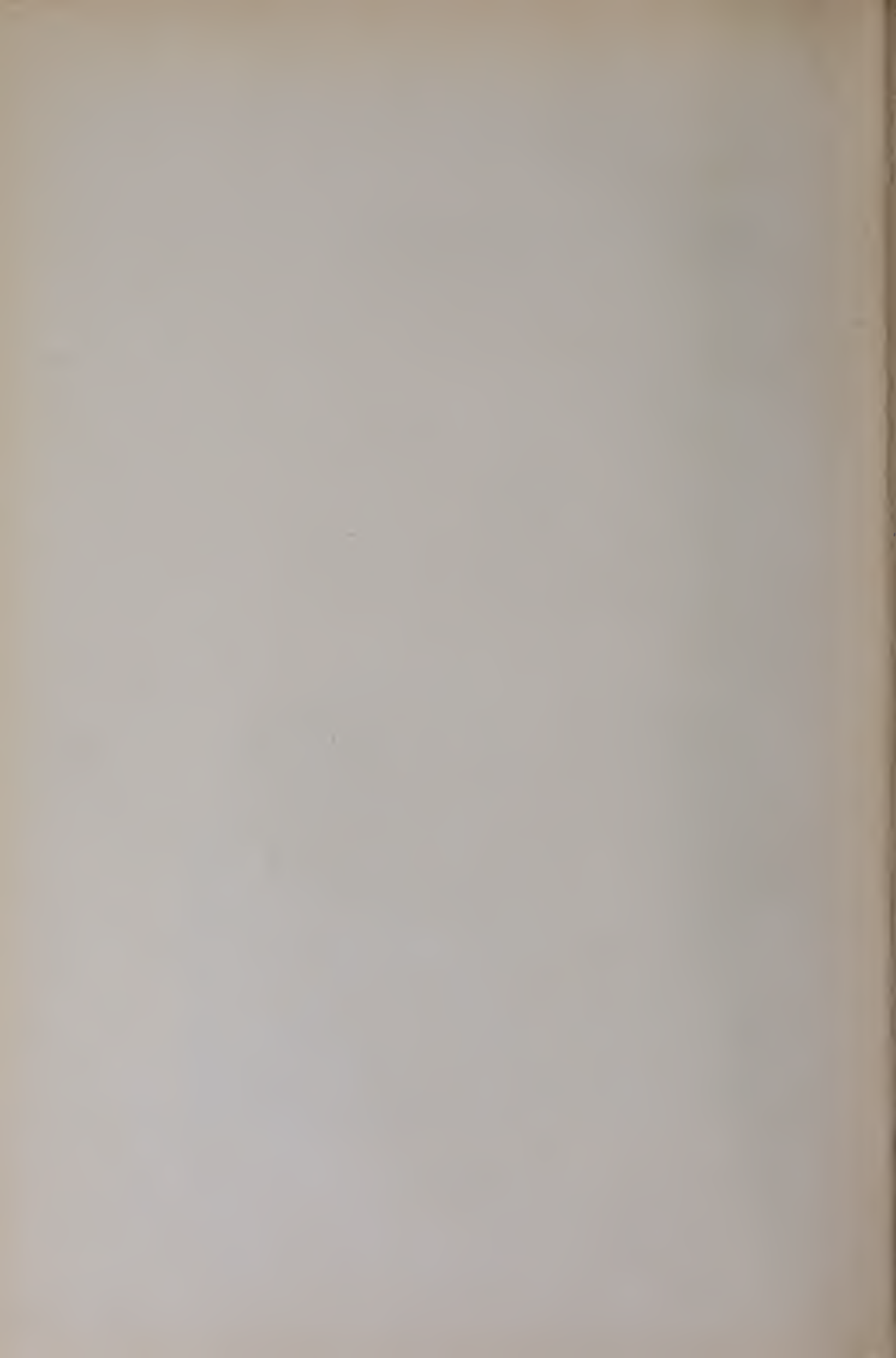
FOGLALAT.

	Oldal.
Előszó	7
A városi hatóság alakulása	13
A városház birtokba vétele	21
A városház kiépítésének korszaka	31
A városház újjáépítésének korszaka	63
Végyszó	83

ELŐSZÓ.

BUDAPESTNEK középpontját, a régi Pestet, a századok óta helyrajzi tekintetben mit sem változott, s a külső városrészek megalapításától fogva „*Belváros*“-nak, németül: „*Innere Stadt*“-nak és „*Altstadt*“-nak is nevezett városrészt az eskü-téri hid építése folytán tervbe vett s már megkezdett szabályozások teljesen át fogják alakítani. A főváros ezen része a világvárosi követeléseknek megfelelően új kinézést nyerend, s az utókor a régi állapotokról csupán írott emlékekből, régi képekből és tervekből fog tájékozást szerezhetni. A régi védelmi rendszer követelte és ennek megfelelően alkotott girbe-görbe szűk utcák, kis terek, valamint történeti nevezetességű épületek és magánházak eltűnnek, a mint eltűnt már is a községi élet viszonytagságaival összeforrt s számos éven át nagy szerepet vitt, a közszolgálat szükségelte hivatalok elhelyezésére azonban már régóta elégtelenné vált régi városház.

A városház ügye sokszor foglalkoztatta a hatóságot s ha ennek kérdése a Károly-kaszárnyának, mint központi-városháznak elfoglalásával meg is van oldva, évek fognak eltelni, míg a fővárosi közigazgatást kormányzó hatóság a mostani központi városház területén emelendő palotájába, mint legújabb városházába be fog költözhetni.

A városi közigazgatás épülete, a városház, a főváros hirtelen fejlődésével sohasem tarthatott lépést; különböző korban, különböző alakban merült fel a bővítésnek, nagyobbításnak vagy újbóli felépítésnek kérdése. A mit a hivatalok elhelyezése körül a lefolyt két század alatt véghez is vittek, az mindig ideiglenes volt; a helyes megoldást folytonos toldozás-foltozás váltotta fel, s végre oda jutottak, hogy a közszolgálat rovására a hivatalok szétforgácsoltan magánházakba jutottak. A kisebb városházakká vált s más-más utcában bérelt magánházakban elhelyezett hivatalok távolsága megbénította a közigazgatás menetét, a mi nemcsak az adminisztrációt sujtotta, hanem a hivatalokat felkereső feleket is lőtás-futással egyik utcából a másikba, s egyik házból a másikba fárasztotta. Ezen visszás állapotok, az összes hivatalokat magába fogadható központi városház megteremtésével megszűntek. A hivataloknak itteni czélszerű elhelyezésével a viszontagsággal teljes átmeneti korszak letűnt, s felviradt a fővárosi adminisztráció új korszaka. A központi városház, illetve az ennek helyén felépítendő s a főváros díszét is emelni hivatott legújabb városház a jövőé, a Pest városától öröklött ugynevezett „*Régi városház*“ a történelemé.

A pályafutását befejezte ezen régi városházról

kivánunk egyet-mást elmondani és történetét megismertetni. 1687-nél régibb időre azonban vissza nem mehetünk; a török hódoltság alatti kor eseményeit azon házakról, a melyeknek helyén a városházát felépítették — homály borítja.

* * *

Budapestnek legrégebb városrésze a Duna balpartján fekvő Belváros, a Budát szülte anyaváros, a hajdani Pest. Ma ezen városrész a székesfőváros IV-dik közigazgatási kerülete.

A Belváros közepét 6614 négyszögméter területével a Váczi-utcától az Eskü-térig terjedett Városház-tér foglalta el, a hová északról a Váczi-utcából, keletről a Kigyó-utcából, délről a Városház-utcán át a Lipót-utcából, nyugotról az Eskü-térről és Kötő-utcából lehetett jutni.

Ezen tér déli részén épült hosszukás, szabálytalan négyszögben a minden oldalról szabadon állott városház, melynek homlokzata a Városház-tér északi részére tekintett, bal oldala mellett a Városház-utca vonult el, hátulso része a Városház-tér déli részén állott, jobb oldala mellett az Eskü-térrel határos Városház-tér nyugoti része terült el. A Városház-tért három oldalról magánházak övezték, csupán a nyugoti oldalon áll még két történeti nevezetességü épület t. i. a kegyesrendiek épülete és a történeti nevezetességét nem méltánylott utókortól szintén lebontásra ítélt főtemplom.

A városház egyszerü modorban két emeletre 1844-ben épült, a harmadik emeletet 1863-ban emelték reá. Építője Kaszeli Ferencz műépítő.

A városház szélessége elül 18.06 öl, hátul 16.73 öl, hossza, még pedig a Városház-utcza mentén 31.19 öl, jobbról az Eskü-tér felé 30.47 öl, magassága a főpárkányig 11.35 öl volt. A homlokzat első emeletének közepéből egy ércz erkély ugrott ki; ezen erkély alatt volt a boltozatos kapu, mely fölött a harmadik emeletből egy 13.65 öl magas idomtalan torony emelkedett ki. A tornyot az óra számlapja fölött köröskörül kő-karzat futotta körül. A tornytól jobbra és balra a főpárkányzaton tizenegy 1.40 öl magas, illetve a talapzattal együtt 1.50-öl magas allegórikus kő-szobor állott.

Az épület átmérője a kapu hosszában 12.65 öl, hátul 5.85 öl, balról 5.65 öl, jobbról szinte 5.65 öl volt.

A földszintet 22 kisebb-nagyobb szoba és 2 konyha, az első emeletet 15 szoba, a második emeletet 20 szoba, a harmadik emeletet 21 szoba foglalta el.

A városházában elhelyezett hivatalokat, illetve ezek szobáit, arányosan elosztott 195 utcai ablak világította, még pedig elül a földszinten 8 ablak, az emeleteken 9—9 ablak; a baloldalon a földszinten 16 ablak, (a párányosságot a felső sarkon egy vak ablak adta meg) emeletenként pedig ezen az oldalon 17—17 ablak, hátul emeletenként 7—7 ablak, végre a jobboldalon 17—17 ablak. Az egyes hivatalokba az épület udvari részét körül futó folyosóból lehetett jutni. A közlekedést az emeletekre a kapu aljából, az ennek baloldalán elhelyezve volt lépcsőház, és a jobb oldal alsó sarkából felvitt lépcső közvetítette.

A leírt épület 531.50 négyszögölet foglalt el, ebből 463.80 négyszögöl az épületre, 67.70 négyszögöl az udvarra esett.

Mint telekkönyvezett testet, Budapest főváros nevére irva, 1. hr. számmal jelölték meg, s értékét az 1898-diki zárószámadás 582.639 frtra becsülte; ezen összegből 263.739 frtot az épületre és 318.900 frtot a telekre számítottak.

I.

A városi hatóság alakulása.

Midőn Budát-Pestet a szövetséges hadak lothringiai Károly herceg vezérlete alatt 1686. évi szept. hónap 2-dik napján a török iga alúl felszabadították, az itt kivivott és az egész keresztény világban nagy lelkesültséget keltett fényes diadal megtörte a már is hanyatlásnak indult félhold hatalmát az országban. Buda megvétele forduló pont a török birodalom életében, de forduló pont Buda-Pest életében is.

Az ország és fővárosa sorsának kedvezőbbre fordultával, az eltakarodott törökök után lakatlanná vált Budát-Pestet a Bécsből 1687-ben Budára küldött császári kamara-igazgatósággal megkezdették benépesíteni, midőn pedig a pesti polgárság a telepítés első évében vagy is 1687. évi szeptember hónapig körülbelül harmincz tagra felszaporodott, ezeknek felesketésével megteremtették a közsegi hatóságot és ennek élére Watula János-Jakab bírót állították.

Az így megalakult közsegi hatóság tagjait, mint Pest város első telepítvényeseinek neveit egész teljes-

ségben eddig nem ismertük, de tudtuk, hogy a polgárokat megnevező törzskönyv a polgárság képét körülbelül 1699-ig teljes számban nem tárja elénk. A polgárokat nyilvántartó törzskönyv elsőnek Proberger Jakabot nevezi meg. Proberger azonban nem volt első, hanem második gyarmatos a Pest városának, a mit a fővárosi számvevőségnek, a régi városház pinczéiben halomra hányt régi számadási könyvei rendezése alkalmából napvilágra jutott, és az első házak kiosztását mutató 1687-diki könyv bizonyít. Ezen eddig ismeretlen volt könyv a házat, illetve telket kapott polgárok neveit az alábbi sorrendben sorolja elő, a napot pedig, a mikor az első házat adományozták, 1687. évi július hónap 20-dikának mondja. A megnevezett polgárok a következők:

1687-ről :	Süder (Sötér) Ferencz, szolgabíró.
Hamer Kristóf, kádár.	Szentiványi István, puskaműves.
Proberger Jakab, sörfőző.	Tobisch János, szücs.
Suchentrunk János — György,	Wassermann Katalin, özvegy.
kovács.	
Knöper János — Bálint, zászló-	1688-ról :
tartó.	Purganovszky Miklós, szappanos.
Karpfenstein István.	Hasel György.
Jaskó Mihály, molnár.	Bindtner Miksa.
Pressl Pál, fürdősz.	Köpf Mátyás.
Sax Simon, köteles.	Kalcher Márton.
Riemer Márton.	Ormoschty Jakab, szappanos.
Mihályfi Mihály.	Tott Mátyás.
Wenzel von See.	Manny András.
Lindvay György.	Szabó J.
Grünwald Pál, puskaagyké-	Pasch Mihály, eszmadia.
szítő.	Suitz Mihály, szücs.

A polgárság névsora azonban ezekkel sem teljes, mert 1687-ből csak tizenhét háztulajdonos polgárt

ismertet, holott a polgárokat nyilvántartó törzskönyv huszonhat házbirtokost és egy ház nélküli polgárt említ, a miből az következtethető, hogy ezen könyv vitelét nem is 1687-ben, hanem sokkal későbbben kezdték meg, a mit az is gyaníttat, hogy nem eredeti, hanem a mint az irás egyformasága mutatja, másolattal van dolgunk, s ebbe a könyvbe ennek megkezdésekor még meg volt s el nem kallódott adományozó okiratokat irták. De máskülömben sem mutatja ezen könyv a polgárság teljes képét, mert ebben csupán a házbirtokos polgárok vannak megnevezve, ellenben a ház nélkül befogadott polgárokról mit sem mond.

De hogy Pest város polgárságát mint községi hatóságot megismerhessük, ide iktatjuk a polgárok törzskönyvében megnevezett huszonhét polgár közül még azokat, a kik a fent említett könyvben elősorolva nincsenek, még pedig a minket érdeklő telepítés első két évéből azon időig, a meddig a polgárság összesége mint polgári hatóság működött, nevezetesen:

1687-ből:	Szabó Kozma.
Gyöngesi János,	Szabanos Miklós, szappanos.
Merkell János, kereskedő.	Mészáros Sándor, molnár.
János György	Kis Pál, fuvaros.
Döpfel Mátyás, pék.	Raab Mihály, gazda.
Krobschickné.	Urban János, mészáros,
Thot Mihály.	Covats János.
Fische Márton, eserepező.	Gongati Márton, gombkötő.
Szemerédi Benedek.	1688-ból:
Kleinhaeckl György.	Mihazin.
Fitschorné.	Pürkart Pál, timár.
Klein Ábrahám, ács.	Herold Henrik-Szigfrid, patikus.
Lakatos Gábor, puskaműves.	Szabó Istók, földműves.
Steinbrecher György, kalapos.	

Ezekhez, mint intelligencia czimén ismeretes, de az előbb említett két könyvbe be nem iktatott polgárokat, számíthatjuk még:

Watula Jánost,
Dalmady Sándort,

Kayser Arnold-Jánost,
Senigen Jánost.

Ismerve most már talán csekély kivétellel Pest város első gyarmatosait, illetve a községi hatóság tagjait, ezeknek számát ötvenháromra tehetjük.

A községi hatóság, melynek az előbb megnevezett polgárok mindegyike tagja volt, birájának Watula János — Jakabnak elül ülése alatt 1687. évi november hónaptól kezdve üléseket tartott, s ugy az egyes polgárok és lakosok közti surlódások és czivakodások békés kiegyenlitése, a rend fenntartása, valamint a község csekély ügyeinek megbeszélése czéljából tanácskozássokat folytatott, hogy a kisebb ügyeket maga elintézhesse, a fontosabb ügyeket pedig felsőbb hatóságának, a budai kamara-igazgatóságnak tudomására juttathassa.

A gyülekezési helyet, a hová a polgárság tanácskozás végett összejött, nem ismerjük, minthogy pedig a polgárság egy közös háznak, melyet városháznak nevezhettek volna, birtokában még nem volt, csak azt gyaníthatjuk, hogy a bíró, a ki a polgárokat a szükséghez képest az általa meghatározott napra hívta össze, a tanácskozás helyül saját lakását jelölte meg s szép időben az udvarban, kedvezőtlen időben a ház egyik fedett helyiségében intézkedtek a város és a polgárság sorsa felől. Hogy a ház, a hol a polgárság összegyűlhetett, hol állott, erre a kérdésre felelet nem adható, mert Watula birónak Pesten háza nem volt s

vagy bérelt lakásban, vagy pedig mint harminczad-hivatali ellenőr állami épületben lakott. Watula egyébiránt család nélkül tartózkodott Pesten, háztartást sem vitt s midőn Pestet az 1688. év elején elhagyta, a ki nem fizetett több hónapi élelmi bér miatt a kamara-igazgatóságnál pert folytattak ellene.

Az előbb említett községi hatóságnak működése 1688. évi június 10-ig tartott, a mikor a budai kamara-igazgató, Werlein István-János báró, a hatósági működést megunt polgárság kérelmére a tanácsot, mint köz-igazgatási és törvénykezési hatóságot, Knipper János-Bálint bíróval az élén, Dalmady Sándor, Proberger Jakab, Lendvay György, Kayser János-Arnold, Senigen János és Tóth Mátyás tanácsosokkal megalakítván, jogainak egy kisebb részét, valamint a polgárságtól, mint községi elüljáróságtól már is gyakorolt jogokat, a bíró-választási jog kivételével, erre a tanácsra ruházta. Hogy Pest város tanácsa az 1688. évi június hónap 28-án megkezdett üléseit hol tartotta, ezt szintén nem tudjuk, itt is csak azt gyaníthatjuk, hogy elül ülőjének, Knipper János-Bálint bírónak házában.¹ Ezen ház a Fő-téren, vagy is a volt Városház-téren állott s az 1696-diki „Zaiger“ szerint 185 számmal volt megjelölve; ezen ház telkén áll ma a Tömöri-féle „Vasudvar“.

¹ A „Knipper“ név, így írva, a kamara igazgatónak a városi tanácshoz intézett két rendbeli iratában fordul elő s ezt is fogadhatjuk el helyesnek. Az 1687-diki cím nélküli adományozó könyv „Knöper“-nek, az 1697-diki Zaiger nevű telekkönyv „Knepper“-nek nevezi.

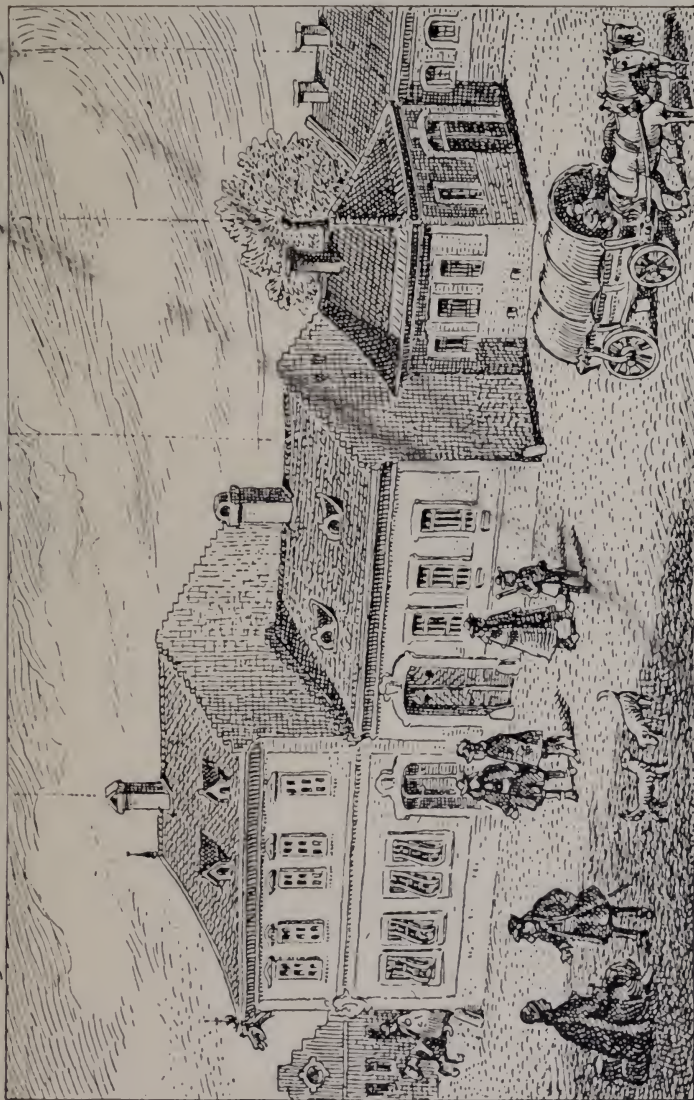

191. SCHMIEDT-FÉLE HÁZ.

192 VÁROSHÁZ.

197

II.

A városház birtokba vétele.

DEST város tanácsának megalakulásával az előbbi községi elöljáróság városi hatósággá változott. A közigazgatási és törvénykezési ügyek, valamint egyéb teendőik dolgában a tanácsnak rendes, meghatározott napokban hetenkint kétszer, még pedig kedden és pénteken tartandó volt ülésekre kellett összejönnie, s minthogy ülései a kamara-igazgató parancsa értelmében a nyilvánosságot kizárták és határozatai is titkosak voltak, gondoskodniok kellett egy oly helyiségről, a hol zárt ajtók mögött tanácskozásaikat háborítlanul folytathatják, sőt gondoskodniok kellett a város legelső hivatalának, a jegyzői hivatalnak elhelyezéséről és helyet teremteni a községi életnek virágzásra indultával szükségessé váló egyéb hivatalos helyiségek részére. A községi élet élére állított városi tanács azonban, mindamellett, hogy a városnak és polgárságának ügyei fölött tanácskozhatott és kimondott határozatait végrehajthatta, még nem volt teljesen önálló hatóság, hanem

mint alárendelt hatóság, a kamara-igazgatóságtól függött, minélfogva a még királyi birtoknak tekintett telkekkel és romos házakkal nem rendelkezhetett, így tehát városházi czélra házat el sem foglalhatott.

A kamara-igazgató, midőn a tanácsot megalakította és bizonyos jogokkal felruházta, számolt a város fejlődésének lehetőségével, a mint számolnia kellett a polgárság és lakosság szaporodásával karöltve járó és tanácsára háramló hivataloskodással is, mert nemsokára a tanács megalakulása után, ép úgy mint Buda város tanácsát, 1688. évi június 30-án, felszólította Pest város tanácsát is, hogy városházi czélra alkalmas házat válaszszon, és a házlevél kiadása végett az igazgatósághoz forduljon.¹

A ház megválasztásánál figyelemmel kellett lenniök arra, hogy ez a város közepében álljon, és a polgárságtól a város bármely részéről könnyen hozzáférhető legyen. A város középpontja a Városház-tér, vagy a mint akkor nevezték a Fő-tér volt. Fő-térnek joggal nevezhették, mert ennél nagyobb tere Pestnek, mely csupán a Belvárosból állott, nem volt. A Fő-térre torlódt a Váci-utcza, a Lipót-utcza a Kigyó-utczán át pedig a Hatvani-utcza. A Kigyó-utczát is Hatvani-utczának nevezték, a mint a Váci-utcza és Városház-utcza is Lipót-utcza név alatt volt ismeretes. Mint főközlekedési utak, az említett utczák közvetítették a forgalmat a város szívébe, a Fő-térre. Ezen a téren még több háznak nem volt gazdája, a tanács tehát választhatott

¹ A Pest városához intézett felszólítás ugyan nincs meg a főváros levéltárában, megvan azonban másolatban a budai, s ép ebből következtethető, hogy hasonló s valószínűen ugyanazon napon kelt felszólítást Pest város tanácsának is kellett kapnia.

egy oly házat, melyet városházi célra legalkalmasabbnak talál. A későbbi viszonyokat tekintve legalkalmasabb lett volna

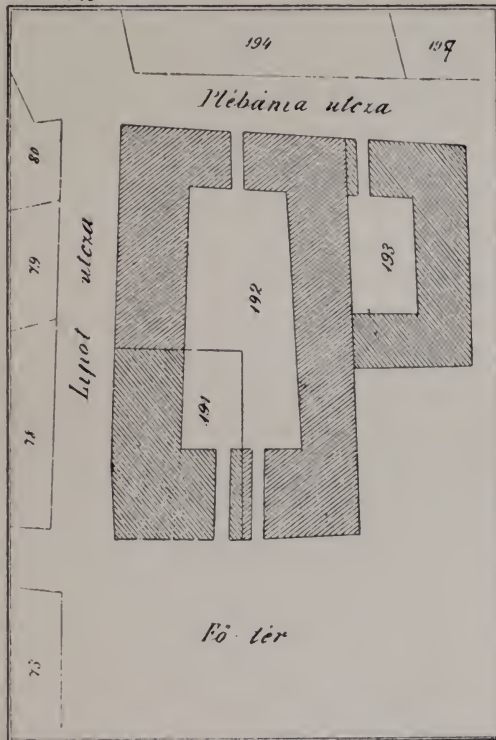
azon telektömb, melynek egy részén a kegyesrendiek épülete áll.¹ A kis városnak még nagyon szerény tanácsa

azonban nem gondolt a város gyors fejlődésére, és szerénységében a más-külömben elég nagy 192. számú

házat választotta, a kamaraigazgatóság engedelmével pedig, mint a polgárság közös tulajdonát, birtokba vette. Ezen

ház, a mint az 1. számú ábra mutatja, a Fő-tér jobboldalán, valamint a Plébánia-uteza és Lipót-uteza sarkán sarkor-épület volt; homlokzatának baloldalán a Fő-tér és

1. ábra

¹ A piaristák telke a törökök távozása után két telekből állott. E két telket „Donatus Heusler, Graf von Hajdersheim“ csak 1694-ben vette meg 500 frton. 1688-ban tehát, a mikor a tanács megalakult, ennek a két teleknek tulajdonosa még nem volt.

Lipót-utcza sarkán állott a 191. számú ház, jobboldalának alsó részéhez pedig a 193. számú ház támaszkodott. Ezt a három házat a Lipót-utcza, a Plébánia-utcza, két oldalról pedig a Fő-tér, vagy a nemrég eltűnt nevekkel élve a Városház-utcza és a Városház-tér határolta.

A 191. sz. telek 147 négyszögölet, a 192. sz. város-házi telek 374 négyszögölet, a 193. sz. telek 119 négyszögölet foglalt el. Be volt pedig építve a 191. sz. telken 82 négyszögöl, a 192. sz. telken 234 négyszögöl, a 193. sz. telek beépített területe ellenben ismeretlen.

Az említett három házat az 1696-diki telekkönyv a következően írja le :

„191. Ain eckhaus neben den Rathhaus in der Leopoldtgassen, hat in der braidte 10 Klafter 3 schuech, und in der lenge 14 Klafter.

Märckl.

Johann Friedrich Berstram,

pro nunc Hr. Johann Georg Schmiedt.

Die Statt.“

„192. Das Rathhaus auf dem Haupt Platz in gesicht 5 Klafter 3 schuech, im ruckhen 17 Klafter 5 schuech, in der Leopoldtgasse 16 Klafter 5 schuech, langt an das Pfarrgüssel, und hat 29 Klafter in der lenge.“

„193. Ain eckhaus neben den Rath Haus in dem Pfarrgüssl, hat in der leng 17 Klafter und in der braidte 7 Klafter.

Joannes Riedt ein Dischler

Zu dem Rathhaus gehörig.“

A telekkönyvből és az ezt kiegészítő betáblázási könyvből megtudjuk, hogy a 191 számú házat, mely 10 öl 3 láb széles és 14 öl hosszú volt, Märkl János 1687-ben a kamara-igazgatóságtól ingyen kapta; 1696-ban azonban 3200 forintért eladta Berstram Frigyesnek, a kitől adósság fejében 3265 forintért átvette

Schmiedt János-György bécsi tanácsos, ettől pedig 1700-ban Pleyern János vette birtokba. A város elfoglalta 192. számú ház elül 7 öl 3 láb, hátul 17 öl 5 láb széles, a 193. számú ház mentén 29 öl, a Lipót-utcza, vagyis a Városház-utcza oldalán pedig 16 öl 5 láb hosszú volt, míg a harmadik, t. i. a 193. számú ház, mely 1690-ben Riedt János-György asztalos birtokába jutott, csak 7 öl széles és 17 öl hosszú volt.

A házak összeírására és számozására nézve eddig a királyi törvényszék telekkönyvi hivatalában meglevő, máskülömben a főváros tulajdonához tartozó 1696-diki mutató könyvet az ugynevezett „Zaiger“-t ismertük. Nemrég azonban a fővárosi számvevőség említett rendezési munkálatai alkalmából előkerült szintén egy „Zaiger“ nevű könyv, mely kevésbé telekkönyvnek, mint inkább összeírási és becslési könyvnek tekintendő. Ezen év nélküli mutató a házak tulajdonosait nem ismerteti, ellenben oly adatokat foglal magában, a melyekről az 1696-diki mutató hallgat; számozás tekintetében azonban ezen két könyv semmiképpen sem egyezik, a miből az következtethető, hogy a becslési számozás a telekkönyvi számozást megelőzte; de, hogy ez sem volt első összeírás, illetve számozás, kitűnik a becslési mutatóban foglalt, az 1696-diki mutatóban 191. számmal jelzettel azonban nem ugyanazonos 191. számú ház leírásából, a hol azt olvashatjuk, hogy ezen ház az első számozáskor a 227. és 228. számot kapta. Ezek szerint tehát 1696-ig háromszor számozták meg a házakat. Az első számozást nem ismerjük a második szerint azonban azon házakat, a melyeket az 1696-diki mutató a 191., 192. és 193. szám alatt említ, a 137., 138., 139. és 140. számmal jelöli meg.

Ezen utóbb említett négy házat a mutató a következően írja le:

137. *Ain eckh Hauss in der Pfar'rgassen, in gesicht bey 17 Klafter braidt und 18 Klafter lang, hat 2 gwölber vnd ein Keller, geschätzt 30 fl.*

138. *Ain eckh Hauss auf den Platz, in gesicht bey 14 Klafter braidt, vnd 11 Klafter lang, hat 3 gwölber vnd 1 Keller geschätzt 50 fl.*

139. *Ain eckh Hauss gegen die Pfar-Kirchen in gesicht bey 8 Klafter braidt, vnd 12 Klafter lang, hat 3 Keller vnd alte maurn, geschätzt 30 fl.*

140. *Ain eckh Hauss mit einen eckh gegen die Pfar-Kirch, mit den andern in die Pfar'gassen, in gesicht bey 9 Klafter braidt, vnd 19 Klafter lang, hat 1 Keller vnd wenig maurn, geschätzt 20 fl.*

A 137. és 139. számú ház a 192-nek a 138. számú a 191-nek, a 140 számú a 193-nak felel meg. A várostól birtokba vett 192. számú ház tehát a török korszak alatt két házból állott, a mint Budán is városházi célra két házat foglaltak el.¹ A 137. és 139. számú városi két ház 60 frt értéknek, a 138. számú pedig 50 frt értéknek viselte képét, vagy is a három ház 110 frtra volt becsülve. A 137. számú ház helyiségei két ivelt fedélzettel voltak ellátva és a ház egy része alatt egy pince volt, a 138. számú ház ellenben három ivelt fedélzettel vagy is bolthajtással dicsekedhetett, de csak egy pinczéje volt, míg a 139. számú ház régi falakat és három pinczét mutatott fel.² A méretek tekintetében az 1696-diki méretekhez képest csekély eltérést találunk, a mi a „bey“ vagyis a „*körülbelül*“ szóra vihető vissza; nagyobb eltérés fordul elő a 138. számú

¹ Lásd a 3. sz. ábrát.

² A becslési mutatónak ezen ismertetéseire később még visszatérek, hogy az egyik ház emeletes voltát megállapíthassam.

háznál, a hol tollhibának tulajdoníthatjuk azt, hogy szélesnek mondja azt a méretet, a mi tulajdonképpen hosszú volt, minélfogva ezen ház szélességét körülbelül 11 öltre, hosszúságát pedig körülbelül 14 öltre igazíthatjuk ki, a mi az 1696-diki méreteknél inkább megfelel.

Hogy a városházi czélra elfoglalt 137. és 139. számú házat, illetve az egyesítés után 192. számmal megjelölt két házat Pest város tanácsa mely napon vette birtokba, nem tudjuk, a mint nem tudjuk, hogy ezen házak minő állapotban voltak. Pest siralmas állapotából még is azt következtethetjük, hogy ezen házak, ha nem is heverték romban, falaik szilárdan állhattak s csupán a tűz okozta károk, mint tető, padló s egyéb elégett épületrészek voltak helyreállítandók, a mit a legnagyobb részt mesteremberekből állott polgárság, mint a háznak közös tulajdonosa, közös munkával állított helyre. A szegény és csekély számú polgárság arányához terjedelmes épület helyreállítása azonban lassan haladt előre, úgy, hogy ezt csak 1692-ben fejezheték be.

A városház összes helyiségeinek mikénti felhasználását ebből az időből nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy a tanácskozási szobán és az 1692-ben megfogadott Mosel Antal-János városi szindikusz lakásán kívül a városház hátsó épületében még a polgárságnak volt egy szobája. A polgárságnak, mint a város képét viselő testületnek ezen hivatalos és tanácskozási czélra szolgáló szobája semmiféle butort, ugymint széket vagy asztalt nem mutathatott fel, teljesen üresen állott s ha a tanácskozásra összegyűlt polgárok egyike-másika le akart ülni, minden esetre üres hor-

dókra hamarjában deszkákat fektettek, vagy az ülni akaró a széket magával hozta. Ezen állapot 1741-ig tartott, a mikor januárius 23-án a választott-polgárság kérte a tanácsot, hogy szobájukba asztalt és székeket állíttasson.

A polgárság szobája arról nevezetes, hogy 1731-ig ebben a szobában hajtották végre a bíró választását, még pedig oly formán, hogy a városház udvarában gyülekezett polgárokat a kapuk elzárása után egyenként bebocsátották a szobába, a szavazás után pedig a hátsó kapun kieresztették a Plébánia-utczába. 1731 után a bírói és a többi főtishti állás betöltése szintén választás útján ment végbe, nem ugyan ebben a szobában már, hanem a tanácskozási teremben, a hol az utolsó tisztujítást 1838 évi július 9-én hajtották végre. 1838 után a tisztujításokat a nemzeti lovaglóban, a piáristák udvarában és a Vigadó termében tartották meg, 1879 óta pedig a főváros tisztviselőit a lipót-utczai új városház közgyűlési termében, illetve mellékhelyiségeiben választják.

Ugy a polgárság, mint pedig a kebeléből kikerült városi tanács a többségnek, vagyis a német nemzeti-ségnek viselvén képét, hivatalos nyelve is a latin mellett a német volt, a mint ebből kifolyóan német volt a város házában 1796-ig elhelyezett hivatalok megnevezése is az ajtó fölötti feliratokon. A magyarosodás térfoglalása 1796. évi május 30-án indította a választott-polgárságot arra, hogy a tanácsnál a hivatalok német feliratai mellé magyar feliratok kifüggesztését kérje.

III.

A városház kiépítésének korszaka.

Néhány év múlva a birtokba vétel után a városháza, a hol egy ideig a német iskola is helyet nyert, kicsiny lett s minthogy ennek bővítése vált szükségessé, 1702. évi április 27-én kötött adás-vételi szerződés értelmében megvették 2.800 frton Pleyern Jánostól a volt Schmiedt-féle 191. számú házat, a hová a tanács átköltözött s üléseit ezen házban tartotta.¹ A ház különben emeletes volt s egyike a legjobb karban állott házaknak, a mit abból is következtethetünk, hogy ezt, a volt 138. számú házat a nagyobb 137. számú házhoz képest 20 frittal magasabb értékre, vagyis 50 frtra becsülték. Hogy a ház emeletes volt, azt egy 1703-diki oklevélből tudjuk meg, melyben azt olvashatjuk: hogy a tanácskozási szoba alatt egy bolti helyiséget a katonaság önhatalmúan kiürített és őrszobának elfoglalt.²

¹ Lásd: Pestvár. lev. Int. 61i. a. a.

² A hivatkozott okiratot lásd szerzőnek „Adalékok” czimű munkájában I. köt. 308. lapon 6. sz. a.

A városház, a mint tudjuk, a város kellő közepén egy téren állott, mely tér idővel a kereskedelemnek is középpontja lett. Az itt állott kisebb házakat nagyobb-részt maguk a tulajdonosok lakták, s csupán saját céljaikra nyitottak boltot, bérlet útján tehát boltok nem igen voltak kaphatók; minthogy pedig a kereskedelemnek tér foglalásával a bolti helyiségek keresettebbek lettek, tanácskozás tárgyául szolgált azon kérdés, vajjon nem volna-e észszerű a városház bővítését és kiépítését oly formán végrehajtani, hogy az emeletes építés folytatásával nyerendő földszinti helyiségek boltoknak felhasználhatók legyenek, a mivel a szegény város jövedelmét is gyarapítani gondolták. Miután ezen kérdést jól meghányt-vetették és az építkezésnek ily módon leendő végrehajtása tekintetében megállapodásra jutottak, 1702. évi május 9-én elhatározták, hogy a Schmiedt-féle ház felépítésére 7 %-os kamat mellett 1000 forint kölcsönt felvesznek s egyuttal meghagyták a kamarásnak, hogy ezt a pénzt más célra el ne pocsékolja, hanem csak is az építésre fordítsa.¹

A városház bővítésére szolgált azon intézkedés is, hogy a 193. számú Riedt-féle házát megvették, ennél ugyan pótépítkezést nem folytattak, hanem fenntartották régi állapotában mindaddig, míg le nem bontották és területét a Városház-térhez nem csatolták. Hogy mikor történt ez meg, nem volt megtudható, annyi azonban bizonyos, hogy a Riedt-féle ház 1726-ban még állott, a mennyiben a tanács ebben az évben itt egy városi patikát akart berendezni.

¹ Ezen munkában kutfő idézése nélkül felsorolt adatokat lásd: a pesti tanács jegyzőkönyveiben, a hivatkozás kelte alatt.

A városház kiépítése lassan haladt, de talán a szükséges pénz sem állott mindjárt rendelkezésre s lehet hogy csak évek múlva foghattak az építéshez, mert ezt csak 1710-ban fejezhették be.

Ugy látszik, hogy ezen építkezés alkalmával a városházára egy alacsonyabb tornyot is emeltek, a mi kitűnik abból, hogy a tanács 1715. évi június 14-én megparancsolja a turnereknek (zenészeknek), hogy az időjelzést évi 50 frt díj mellett a toronyról teljesítsék. Minthogy a plébánia-templom tornyai ekkor még felépítve nem voltak, a torony alatt csak a városházi torony érthető.

A magas torony felépítését és erre egy órának alkalmazását 1716. évi márczius 23-án elhatározták ugyan, és erre a célra a szervitáktól esere útján a város birtokába jutott telek eladási árát jelölték ki, mindazonáltal, minthogy ez talán kevés volt, vagy más célra már is felhasználták, más úton pedig a szükséges pénzösszeget előteremteni nem tudták, a torony felépítése elmaradt, s elhuzódott 1720-ig, mely év június 23-án a mondott célra 1000 tallér kölcsön felvételét határozták el. A torony 1721-ben felépült, s még jan. 10-én Hochecker György ácsállérnak a tető feltevéseért 8 forintot, szeptember 1-én pedig Pauer György-János kőműves mesternek 45 forintot fizettek. Minthogy az említett pénzösszeget jutalom czimén adták, munkadíj pedig elszámolva nincsen, ebből az következtethető, hogy a munka egy részét a polgárság illető mesteremberei és egyéb tagjai ingyen végezték, az órát, az építési anyag előállítását és egyebeket ellenben a kölcsön vett ezer tallérból fedezték s ebből talán a tanács tagjai részére is jutott valami.

Ezen torony karzatán 1726-ban kezdték meg a tanácsnak augusztus 23-án kiadott parancsára naponként déli 11—12 óra közt a turnerek a közönség szórakoztatására a zenélést.

A torony azonban építőjének, Pauer kőműves mesternek nem vált becsületére; a tornyot rosszul építette. Évek mulva, roskatag állapotára való tekintettel, s minthogy már is attól félték, hogy egy szélvész ledönti s még nagyobb kárt okoz, a tanács 1753. évi július 18-án ennek lebontását és újbóli felépítését mondotta ki. Az új torony 1755-ben felépült; építője Schlepp József kőműves mester. A kőműves munkát 1755. évi június 2-án kezdték meg és december 13-án fejezték be. A tetőt szeptember 29-én tették fel, az ács munkát azonban megelőzte a május 5-én megkezdett épületfa vágás. A tető tizenhat oszlopfajra helyezkedett, mely oszlopokért 1757. évi november 29-én 20 forintot fizettek. A torony építési költsége 2.862 forint 86 denár volt.

A tornyot körös-körül karzat futotta körül, a honnan a tanácsnak 1787. évi márczius 14-én kelt határozata értelmében a toronyőrök a „*Dicsértesség*”-kel a fertályórákat kikiáltották és a városban kiütött tüzet jelezték.

A városház tornyának ércsisakos tetejére 1755. évi november 27-én tüzték fel a vasrudra illesztett s koronával ellátott magyar czimert, melyet az 1763. évi június 28-diki földrengés ledobott ugyan, de ismét feltették. Ebben a toronyban volt a polgárság harangja, melylyel a választó-polgárokat a tisztujítás végrehajtására hívogatták. A harang azonban megrepedvén, levették s szakértőktől, mint művészeti és történeti

becsünek felismert régiséget 1874. évi október 11-én 711. számú közgyűlési határozattal a nemzeti muzeumnak ajándékozták.

1758. évi október 21-én a várakozó felek érdekében a folyosókat ablakokkal látták el, a tüzelő anyag megtakaríthatása végett pedig a szobák téli ablakait készítették el.

* * *

Az eddig folyt építkezések, a mint láttuk, a városnak nem sok pénzébe kerültek; a városnak volt kőbányája és téglavetője, a honnan a szükséges köveket és téglákat az előállítási áron beszerezhetette, de volt még erdeje is, a hol az épületfát vágathatta, egyik-másik kézimunkát pedig a polgárok ingyen teljesítették.

A kik a XVIII-dik századnak első évtizedeiből a város és polgárság közti viszonyát nem ismerik, a város részére végzett ingyenes munkát a polgárság önzetlenségének fogják tulajdonítani, pedig nem úgy van: az ingyenes munka közös tulajdonú épületeknél, mint városház, iskola stb. építésénél a polgárság kötelessége volt, ha t. i. a tőle követelt munkát meg nem váltotta. A polgárság viselvén a város képét, a viszony a kettő közt kölcsönös volt s eredett azon jogokból és terhekből, a melyek a privilégiumok értelmében fennállottak. Minden egyes polgár a város oltalma alatt állott, és oly jogokat élvezett, a melyekkel a város egyéb lakosai mint zsellérek nem élhettek. A jogok azonban teherrel jártak s ezen terhek egyike a városi kiadások viselése volt, a mit a tanáestól és polgárságtól együttesen megállapított adóval róttak le. A pénzbeli adó viselésére

képtelen szegényebb sorsu mesteremberek, különösen pedig az első gyarmatosok, kötelezettségüknek ingyenes munkával feleltek meg, ily ingyenes munka tehát ajándéknak nem is tekinthető. A polgárság külömben a kebeléből választott tanácsnak gyámsága alatt állott. A tanács hatalma nemcsak a községi életre terjedt ki, hanem a magánélet szabályozására is. A tanács állapította meg, hogy egyik-másik iparos s kereskedő hány segédet tarthat, de még azt is, hogy eselédet fogadhat-e házához vagy sem, a mint örködött arra is, hogy könnyelmű életmód a polgárokat a bukás szélére ne vigye, minthogy az elszegényedett polgárok eltartásáról a városnak kellett gondoskodni. A polgár a tanács engedelmé nélkül a városból, illetve annak határából el nem távozhatott. A földesur a város lévén, a polgárok az általuk birt ingatlanoknak csak örökös haszonélvezői voltak, s hogy ily polgári ingatlan holt kézre, vagy nem polgári kézre ne jusson, az elidegenítés csak is a tanács engedelmé mellett történhetett meg. Pest kis város lévén, a polgárságból kikerült tanács, polgárainak magánéletébe, minthogy ezek közt forgolódott, könnyen bepillantatható, sőt meg lévén honosítva a kémlelési és feljelentési rendszer, a tanács mindenről tudomást szerezhetett. A városban zselléreskedő lakosság magánviszonyaival, lett légyen az illető nemes vagy nem nemes, gazdag vagy szegény, nem törődtek, ezek csupán peres, vagy kihágási esetekben kerültek a tanács elé, s laktak a polgárok házaiban, s mint-hogy mint nem polgárok, sem kereskedést sem mesterséget nem folytathattak, szaporodásuk a polgárságnak s ezek közvetítésével másodsorban a városnak vált javára. Azon lakosokat, illetve zselléreket, a kik-

nek fekvő birtokuk nem volt s mesterséget sem üztek, máskülömben pedig józan és erkölcsös életmódot folytattak és engedelmet nyertek a letelepedésre, a tanács a város oltalmába fogadhatta abban az esetben, ha az 1 frt 30 kr oltalmi adót évenként megfizették. Ily lakosokat »*Schutzbürger*«-eknek, vagy is »*Védett polgár*«-oknak nevezték, azonban az oltalmon kívül egyéb polgári jogokban nem részesülhettek.

Pest városa, ujja teremtésének első évtizedeiben a városháznál nevezetesebb épületeket még nem mutatott fel; Pest inkább falusi, mint városi jelleggel bírt, s építészete a legalacsonyabb fokon állott. Megkezdették ugyan a szerzetesek kolostoruk és templomuk építését, a mint megkezdette a bécsi katonai építészeti bizottság is a volt Károly-kaszárnya építését, mindazonáltal ezen nagyobb épületek, különösen a roppant terjedelmű és stilszerű Károly-kaszárnya mellett nemesak a városháza, hanem még inkább a nagyobbbrészt egy szobából állott, s részben vályogból épült, náddal vagy szalmával fedett kis házak eltörpültek, s a Pestet látogató idegeneknél csak szájalmat kelthettek. A városháza, ám-bátor jó anyagból épült régi épület volt, bámulatot nem gerjeszthetett, s ha a Schmiedt-féle és a Riedt-féle ház megszerzésével és kiépítésével a városházát nagyobbították is, sőt minden oldalról szabaddá tették is, ezzel még nem vált azzá, a mit egy nyilvános középülettől és egy városi hatóság székhelyétől megkívánunk. Ez az alacsony, máskülömben elég tág épület teljesen el volt hanyagolva, sőt, hogy a szegény városnak hasznot is hajtson, egy nagyobb részét lakásoknak és boltoknak használták. Ezen okból a kis városnak aránylagosan nagy épületében a hivatalok és ezek személyzete kellő elhelye-

zést és kényelmet nem is nyerhettek, s minthogy a város még mindig küzdött a kezdet nehézségeivel, házának tatarozására, esinosbitására, még kevésbé további kibővítésére egyelőre mit sem áldozhatott. A mit a hivataloknak elhelyezése kérdésében Budapesten évtizedek óta hallottunk, ennek legelső hangoztatását Pesten az 1737. évi április 13-án kelt tanácsi jegyzőkönyvben olvashatjuk, a mikor a *Választott-polgárság* nevű képviselő-testület felhívja a tanács figyelmét a városházára, s annak a reményének ad kifejezést, hogy a tanács gondoskodni fog arról, hogy a választott-polgárság a városházában több helyiséget kapjon. A választott-polgárságnak ugyanis a mint már tudjuk, csak egy szoba állott rendelkezésére, s a mint előterjesztésében megjegyzé, minden ügyét ebben az egy szobában kellett tárgyalnia. A tanácsnak azonban a város pénzügyi viszonyaira is kellett tekintenie, s ehhez alkalmazkodnia, azért ebbeli kényszerhelyzetében az előterjesztésre azzal felelt, hogy előbb több, a várost terhelő ügyet kell nyélbe ütni, mielőtt a városházának restaurálására és a helyiségek szaporítására gondolhat. Terhelte pedig a várost a többek közt még a piaristák alapítványi tőkájének kifizetése.

Az a város, mely még 1709-ben képtelen volt öt szál gyertyát kifizetni, s a kalmárt jobb idők elkövetkeztéig hozommal biztatja, szorult anyagi helyzetében, ha gondoskodását a városházára ki nem terjeszthette gondoskodott nemcsak a közoktatás és hitélet fejlesztéséről, midőn a szerzetesek letelepítését elősegíté, iskoláit és a plébániát megalapítá, főtemplomát felépítetté, hanem gondoskodott e mellett arról, hogy a városban színházat is építsen. Budapestnek szini irodalma,

mely színészetünk történetét Pesten 1730-ra viszi vissza, erről meg nem emlékezik, már pedig Pest város tanácsa még 1719. évi márczius 10-én határozta el egy színház építését, mely elhatározását a következő szavakkal iktatta jegyzőkönyvébe: „*Resolvirt das Theatrum ex Statt Cassa nach dem Riss zu machen.*“ Ezen városi költségen megteremtett és 1719. évi július hónapban megnyílt színház, mely a nyilvános magyar színelőadások megkezdéseig az egyedüli intézet volt, a honnan Pest város lakosságának magyarosítását élesztgették, nem volt ugyan nyilvános színház, hanem a kegyesrendiek kollégiumához tartozott, melyben a tanuló ifjuság a meghívott előkelő pesti lakosság előtt magyar és latin szindarabokat adott elő. Nyilvános színelőadás ebben a korban még a ritkaságok közé tartozott,¹ s ily előadásokra a város tanácsa nem is adta meg mindig az engedelmet, a mint például 1758. évi januárius 31-én Unvatter József komédiás folyamodását azzal a megokolással utasította vissza, hogy *miután a polgárság az adót sem képes fizetni, nem akar alkalmat szolgáltatni arra, hogy pénzét szükségtelenre kidobja.*

Áttérve a városi adminisztrációra, melynek alapját a nálunk meghonosított német szokásokban találjuk letéve, városunk élén is úgy, mint a többi szabad kir. városokban két testület állott: a belső- és a külső tanács; a belső tanács t. i. a magisztratus, a városnak

¹ Budán a színi előadásokat Schams szerint 1760-ban kezdettek volna meg. A tanácsi jegyzőkönyv azonban öt évvel korábbra viszi a budai színészet történetét, mert Vogt János és Gorscheld János-Ádám színi igazgatók 1755. évi februárius 20-án kapták az engedelmet a tanácstól, hogy két hónapon át színi előadásokkal mulattassák a közönséget.

és a mint már mondtuk a hatalomnak volt képviselője. A hatalmat a bécsi kormány elnézése adta a tanács kezébe, gondolván, hogy könnyebb egy kisebb, mint egy nagyobb testülettel t. i. a polgársággal elbánni és a kormány érdekeit ezzel a városban érvényre juttatni. A belső tanács, hatalmánál fogva a városnak és polgárságának minden ügyeiben kivétel nélkül szabadon intézkedhetett, a külső tanács ellenben a polgárságnak viselvén képét, átruházási jog alapján a városnak kisebb gazdasági ügyeiben csupán előterjesztési és javaslati joggal élhetett. Sem a 24 tagból, sem később a 124 tagból állott külső tanács tárgyalásainak eredményét jegyzőkönyvbe nem iktathatta, s midőn a titokban már is megkezdett jegyzőkönyvekről a belső tanács tudomást szerzett, azzal a megokolással, hogy a jegyzőkönyvek vitelének joga egyedül a hatóságot illeti meg, a találtakat megsemmisítette és a külső tanácsot ennek vitelétől eltiltotta. Ezen két testületen kívül azonban volt még egy harmadik is t. i. a polgárság; ennek jogköre a tisztujítás végrehajtására és a városi vagyon ellenőrzésére terjedt ki, mi végből a számadások felülvizsgálását, birtokszerzést és elidegenítést, egy szóval minden pénzügyi és gazdasági ügyet előterjesztés és véleményezés végett ennek a testületnek kellett kiadni. A polgárságnak kötelessége volt a neki kiadott ügyeket a minden 2—3-dik évben megtartott tisztujítási nap előtt letárgyalni, minthogy pedig sürgős ügyek megkivánták, hogy időközben is a tárgyak megbeszélhetésére összegyűljenek, az ülést megtarthatták, ha erre előzetesen az engedelmet a belső tanácstól kikérték, az engedelem azonban mindig azzal a figyelmeztetéssel lett megadva, hogy magukat illedelmesen és csendesen

viseljük.¹ Ily figyelmeztetésre különben nagyon is reá szorultak, minthogy a műveltség legalsóbb fokán állott polgárságnál, a tárgyalások rendszeren lármás veszekedésekké fajultak. A polgárság átlátván, hogy ily izgalmak közepette a tárgyalások lehetetlenné válnak, 1723-ban jogairól lemondott s átruházta egy kisebb testületre, az 1731-ben megalakult és 124 tagra kiegészített külső tanácsra. Az így kiegészített külső tanács azonban mindig választó, vagy választott polgárságnak nevezte magát s tulajdonképpen első sorban nem a városnak, hanem a polgárok összeségének viselte képét.

A belső tanács, ha a XVIII. század közepéig működése körül nem is mutathatott fel fényes eredményeket, mégis megvetette több oly dolognak az alapját, melyen később tovább építhettek. Első sorban az iskolaügy érdemel említést, bár a közoktatás ezen ága is a kezdet kezdetéből még nem emelkedhetett ki s a tanítást csak olvasásra, írásra és számozásra, különösen pedig a hitoktatásra terjesztették ki. Ösztöndíjjal a tanács kezdetben 8 frtot adott s ezt 1764-ben 10 frtra felemelte.

Pestnek kezdettől fogva két iskolája volt, t. i. a magyar és a német iskola. E két iskola egy rangban állott, s csak később a németség felülkerekedésével jutott a német iskola elsőbbségre, a magyar ellenben a hatóságnak mostoha gyermeke lett. A magyarban 1687-ben Abezy István, a németben, a mint egy 1743-diki jegyzőkönyvben olvashatjuk, mindjárt a törökök kiűzése után, tehát szintén 1687-ben *Samuel* nevű iskolamester kezdette meg a tanítást. 1691-ben egy *Joseph* nevű

¹ A XIX. században a választott polgárság rendes ülésekben tárgyalhatott, sőt jegyzőkönyveket is vihetett.

társtanítót találunk megnevezve, a kinek teljes neve Joseph György, s a későbbi pesti tanácsosnak és bírónak Josephy Györgynek volt atyja.¹ Az iskolák kezdetben ideiglenesen egyes üres házakban, egy rövid ideig pedig a városházában voltak elhelyezve, s az első iskolát 1703-ban 70 frt költséggel Drencker Mátyás tervezete alapján építették, az anyagot a város adván hozzá. Mint harmadik iskolát 1739-ben találjuk a külső városrészben, melyben legelőször Szlátky Mihály tanított. A középiskolákat lennersbergi Lenner János bíraskodása alatt alapították meg, a közoktatás, különösen pedig a magyarosodás terén kiváló érdemeket szerzett kegyesrendiek letelepitésével, a kikkel a szerződést 1717. évi október 30-án kötötték meg; iskolájuk még ezen év november 5-én nyílt meg.²

A szegényügy nem a legjobb lábon állott; napi-
renden az utcai koldulás volt. A nyomor osztályosai-
nak egy nagyobb részét különben az idegen koldusok
szolgáltatták, s legelőször is ezek ellen fordult a város
tanácsa, midőn 1741. évi márczius 20-án strázsameste-

¹ Némethy Lajos, a ki a „Pesti főtemplom története“ című munkájában körülményesen foglalkozik a pesti iskolák ügyével, 1703-ban egy „Schnabel“ nevű német iskolamestert is említ, a kit különben a jegyzőkönyvnek rossz olvasása tett azzá, mert Schnabel nem német iskolamester, hanem német szappanos mester, vagyis „Deutscher Saiffensieder“ nem pedig „Deutscher Schulmeister“ volt, s neve nincs iskolaügygyel kapcsolatba hozva.

² Pest városának fentemlített bírása, Lenner János letelepülésétől, vagyis 1695. évtől kezdve, mint nem nemes, jogtalanul a „lennersbergi“ előnevet viselte. A nemességet ugyan megkapta, de csak 1717-ben, vagy is akkor, a mikor a kegyesrendiek letelepítésének ügye nyélbe volt ütve, s valószínű, hogy az ezzel szerzett érdemekre való hivatkozás volt a nemesség megadásának okadatolása.

rét utasította, hogy a városba idegen koldust be ne bocsásson. A város szegényeinek egy része a szegények kórházában nyert elhelyezést, s naponként ezeknek ellátására a város pénztárából személyenként 3 krt adtak. Ugyanannyit kaptak a kórházon kívüli szegények is. Kezdetben csak az elszegényedett polgárok részesültek segedelemben, minthogy azonban az 1724. évi augusztus 22-én kelt királyi parancs kimondotta, hogy minden község saját szegényeiről gondoskodni köteles, a lakosság szegényeire is kiterjesztették a segedelmezést és a kórházba is be voltak fogadhatók. A kórházban különben 10—12 személynél több helyet nem nyerhetett; a szegények száma azonban évről-évre megszorodván, a kórház kicsiny lett, s ugy látszik, nagyobbították, mert a tanács 1764. évi augusztus 30-án már harmincz személy befogadhatásáról intézkedik. A kórház kezdetben a mai Kossuth-utca és Ujvilág-utca sarkán állott, a már lebontott régi egyetemi klinika helyén, innen később a Zöldfa-utczába helyezték át, innen pedig a Rókus-mező mellett volt és felhagyott városmajor épületébe s végre 1784-ben a mai Szent-Rókus-kórháznak akkor fölépült földszintes épületébe. A talált gyermekeket polgári családok gondviselésére bízták, kiknek a gyermekek eltartásáért a XVIII-dik század első évtizedeiben a város hetenkint 15 garast fizetett. Árva gyermekek eltartásáról és neveléséről a tanács ebben a korban még nem gondoskodott; az árvákat a rokonok, ezek hiányában pedig egyes jószívü polgárok fogadták családtagjaik közé, s nevelték, mint saját gyermekeiket.

Nagy mulasztással vádolható ugy a városi tanács, mint pedig a kormány, hogy a háboruzások közepette

a közegészségi ügyet teljesen elhanyagolták. Az utcák szemétkerakó helyek voltak, a hová még az udvarokban összegyűlt szennyes víz is kifolyt. A szemétker az utcára hányását a tanács 1692. évi április 25-én ugyan megtiltotta, mindazonáltal a szemétker a hatvani kapu előtt hányták halomra, a honnan csak a tanácsnak 1731. évi október 24-én kiadott parancsára távolították el. A közegészségellenes állapotot súlyosbította a lakosság szoros együtt lakása, nyomor és éhínség, nemkülömben a templomok melletti temetők, minek következtében a pestis-járvány kellő talajra találván, itt magát befészkelhette, s dulását a XVIII. század közepéig kiterjeszthette. A lakosság Isten haragjának tulajdonította a pestis fellépését, s hogy a Mindenható megengesztelje, kápolnákat és pestis-ozlopokat épített; ezek közül azonban Pesten egyedül az 1711-ben a polgárság fogadalmából a Kerepesi-uton Szent Rókus és Szent Rozália tiszteletére emelt kápolna áll még fenn.

A folyton tartott járványos betegségeken kívül az elemek is összeesküdtek a szegény város és lakossága ellen. Ha a tűz és víz pillanatnyi nyomort és szomorúságot okozott is, a városnak javára váltak, mert az elemek elleni védekezés kényszerítette a lakosságot arra, hogy szilárdabb épületeket emeljenek. A régi, vályogból épült viskók így aztán lassankint eltűntek, s a város kezdett tetszetősebb alakot ölni. Nagy rémületet okozott a városban az 1699-diki napfogyatkozás, a mit a plébános hozván a tanács tudomására, szeptember 4-én elhatározták, hogy ezen hónap 8—24-dike közt naponként 7 órától 8 óráig a Szentháromság-szobor előtt könyörögni fognak, egyuttal pedig megtiltották

ezen idő alatt a városban a zenélést. Az első árvíz, mely Pestet részben elpusztította, krónikánk szerint 1712. évi február 14—16-án pusztított, a mikor körülbelül 380 ház közül száznál több összeomlott; a víz állása állítólagosan oly magas volt, hogy a főtemplom főoltárát is ellepte. 1716. évi október 28-án tűz támadván, elhamvasztotta a domonkosok házát, a plébánia épületet és huszonkilencz polgári házat. 1720-ban oly nagy szárazság volt, hogy a tanács június 20-án a lakossággal körmenetben ment esőért könyörögni. 1748-ban és 1750-ben a keleti sáskák pusztítottak, 1763-ben pedig a kevés kárt tett földrengés rémitette a lakosságot.

A közerkölesiség és közbiztonság tekintetében is sok kívánni való volt még Pesten. A hitélet fejlesztése, a közoktatás ápolása, a megbüntetteknek pellengérré állítása, megvesszőzése vagy börtönbe vetése ennek sokáig nem volt képes gátat vetni. A fajtalanság nemcsak a köznépnél, hanem a polgárságnál is mély gyökeret vert; a letelepedett polgárság egy része családját magával sem hozta, hanem itt vadházasságban élt. Ily dolgok sokszor foglalkoztatták a tanácsot s a sok közül megemlíthető, hogy 1692-ben Pürkart Pál városi tanácsost, mert eselédjét teherbe ejtette és szolgálatából e miatt elbocsátotta, a tanács megbüntette; 1695. évi július 20-án a 18 éves Reski Anna ügye került a tanács elé, a ki 14 éves korában egy katonához ment férjhez, ettől elhagyatva Pestre jött s itt a városi gulyással élt vadházasságban; 1695. évi november 22-én a 12 éves korában férjhez ment s több évi kóborlás után szintén Pestre jött Sabo (Szabó) Ilona ügyét tárgyalták, a kit kétférjűség és házasságtörés miatt ültettek a vádlottak padjára; ennél is egy városi gulyás

vitte a szerepet, a büntetés a nőre nézve pellengérré állítás, nyilvános megvesszőzés és a városból való kiutasítás volt, a gulyást ellenben 10 tallér birsággal büntették.

Kevesebb eset olvasható a jegyzőkönyvekben a lopásról, s még kevesebb a rablásról és gyilkosságról, a mi különben annak tulajdonítható, hogy a tettesek nem voltak a törvényszék elé állíthatók, hisz a rendőri teendőket csak három-négy éjjeli őr látta el. 1689-ben Wesselini Mihály városi tanácsos éjjeli rablótámadás gyanújába esett, volt-e gyanúnak alapja s mikép végződött ezen ügy, erről a tanácsi jegyzőkönyv hallgat, annyi azonban bizonyos, hogy Wesselini 1689 után már nem volt tanácsos. Ha a jegyzőkönyvnek hitelt adhatunk, akkor az első akasztást Pesten 1694-ben Röder Mikón hajtották végre. Koresmai verekedés és iszákosság már nem tartozott a ritkaságok közé.¹ Az iszákosságnak és éjjeli tivornyázásnak gátat vetendő, a tanács 1715. évi augusztus 9-én rendszabályozta a koresmákat és megállapította az éjjeli záróórákat télen 8 órára, nyáron 9 órára. 1733. évi május 4-én pedig, hogy a hívők ünnepnapokon és vasárnapokon templomban részegen meg ne jelenjenek, megtiltotta mise

¹ Az 1703—1710. közötti jegyzőkönyvek egyikében, — keltére nem emlékezem, — olvastam a szokásos ékes németséggel írt határozatot, mely egyuttal némi világot vet a mesteremberek és segédek közti viszonyra. Egy iparos polgár koresmai mulatás közben többet öntött a garatra, mint sem kellett volna, minek következtében a hazamenetelre képtelenné válván, segítségül segédeért küldöttek. Utközben hogy-hogynem, maiszter uram egy pocolyába pottyant, s ez az eset a tanács elé került. A tanács nem a részeges mestert, hanem vigyázatlanságáért a segédet büntette meg birsággal.

előtt a koresmák látogatását. Éjjeli utcai kóborlás egyáltalán tiltva volt, a miről az említett 1715. évi augusztus 9-diki határozat intézkedik, de ha egyik-másik polgárt valamely dolga még is a kimenetelre kényszeríté, köteles vala magát lámpával vagy égő gyertyával kísértetni, máskülömben a kóterbe került. Szintugy tiltva volt koresmákban és kávéházakban a kártyázás, a miről a következő tanácsi határozat tanuskodik:

„Sessio 1757. septbr 15. Wolfgang Baumgartner exponirt: dass weillen er umb 11 Uhr nachts im Cafehaus beymspilen angetroffen worden, ihme der nacht wachler arretirt hette, wenn er nicht 2 fl. erlegt hette, bittet also solche zurück zu geben. — Zurück wirdt dem Supplicanten nichts gegeben, wan er was erlegt hat; In das künfftige aber hat die Wacht keine caution anzunehmen, sondern solche spiller, wie Supplicant ist, gleich bey dem kopf zu nehmen, und in arrest zu führen.“

Heti vásárok tartására 1687-ben, kövezetvám szedésére 1692-ben, országos vásárok tartására 1694-ben kapta meg Pest városa az engedelmet a Budán székelő kamara-igazgatóságtól. Az első országos vásárt 1694. év Medárd-napján tartották meg; a vásárok tartama külömben csak egy napig tartott, 1765. évi márczius 13-án azonban a tanács már három napra kiterjesztette. A dunai átkelési jogot a város 1699-ben vette át, ezt azonban megelőzte 1696-ban a város határában fekvő földbirtok átvétele, kivételével mégis azon területeknek, telkeknek és házaknak, melyeket a kormány Buda visszavivása után saját céljaira elfoglalt, illetve visszatartott.

Pest jövedelme, melyet a malmok béréből, kövezetvámából, téglavetőből, regálé, vásári- és helyi díjakból,

telekadóból, a polgárságra kirótt adóból s egyebekből huzott, 1722-ig az akkori viszonyokhoz képest tekintélyes összegre szaporodott, mindazonáltal a város tanácsa deficizzel dolgozott. Az 1722-diki számadás 13.456 frt bevételt mutat ki, ennek ellenében azonban a kiadás 13.656 frt volt. A pénztár állapotáról, a fizetésekről és a tanács ebbeli intézkedéseiről bárkinek, az illető hivatalos személyek kivételével, felvilágosítást adni meg volt tiltva, a mint ezt a tanácsnak 1723. április 26-diki határozatában olvashatjuk. A jövedelmek egy részét a beruházásokra felvett kölcsönök visszafizetésére fordították, s csak 1755-ben mondhatták, nem sokáig ugyan, hogy a város adósságai mind törlesztve vannak. Hébe-hóba rendkívüli kiadások is terhelték a várost; ilyen előre nem látott kiadás volt a többek közt, midőn 1741. évi április 3-án II. József születésének megünneplésére a város pinczéjéből 11 akó bort megittak, s ezenkívül sörre, kivilágításra, diadalkapura, zenére és egyebekre 206 frt 35 krt kiadtak, s akkor, midőn a város tanácsa 1748. évi december 16-án a királyi palota építéséhez 500 frtot ajándékozott. Legnagyobb kiadást okoztak mégis az egyes hivatalok életbeléptetésével az ezekkel járt tiszti fizetések. Kezdetben ugyan minden állás, le az egy törvényszéki szolgai állásig, fizetés nélküli tiszteletbeli állás volt, a mennyiben minden egyes polgár a tanács felhívására köteles volt bármely tisztséget ellátni. A városi alkalmazottak közül legelőször is a szindikus, vagy is a Stadtschreiber = jegyző kapott fizetést, s minthogy erre az egy fizetéses állásra Mosel Antal-Jánost 1692-ben fogadták meg 150 frt fizetéssel, a város ebben az évben ezen a czímen többet nem is adhatott ki. Az állások

szervezésével és a személyzet szaporításával, nemkülömben a tanács tagjainak is a fizetéses osztályzatba történt beosztásával a tiszti fizetések 1750-ig körülbelül 8000 frtra emelkedtek.

Ezen korszakba esik, még pedig 1694-re a budai kamara-igazgató parancsára a kamarási és négy fertálymesteri állás szervezése, 1703-ra pedig a főkapitányi tisztség életbeléptetése. Neander B. Jánosnak, az első pesti főkapitánynak 1723-ban a birói székbe történt ültetése után a főkapitányi cím elenyészett s a nagyon is csekély rendőri teendőket egy tanácsosra ruházták. 1722-ben alapították meg a gyámi pénztárt, 1724-ben szervezték a tiszti orvosi állást, 1732-ben az önálló telekbirói, kamarási, templom- és kórház-gondviselői, valamint a gyámi pénztár élére az árvaszámtartói állást, mely tisztségeket előbb 100—150 frt évi tiszteletdíj mellett szintén egyes tanácsosok látták el, 1741-ben a köztisztaság felügyeletére és végrehajtására egy biztosi állást két női napszámossal, 1742-ben az ügyészi-, végre 1746-ban a számvevői állást.

Az így lassanként szervezett hivatalok a városházában nyertek elhelyezést, a mint kezdettől fogva már benne volt a városi iroda, melyben a jegyző, később még a melléje beosztott kancellisták és járulók dolgoztak. Ezen városi irodához tartozott a levéltár is, a hová a feleknek belépni és az iratokba betekinteni tilos volt. A városházában lakott a jegyző, később még az aljegyző, az adószedő, a kamarási drabant és a börtönőr. Volt benne egy őrszoba a poroslók számára, egy mérő szoba, börtön, több bérbe adott bolt, sőt 1689—1705-ig a tanács egy házilagosan kezelt koresmát is tartott, hogy a város borait haszon-

nal kimérhesse, de volt a városház udvarában egy kút is, melyet a budai kútmester Burgern Jakab-Gáspár az 1726. évi április 5-én kelt tanácsi határozat szerint 25 frt költséggel szivattyus kúttá átalakított.

Nemcsak az előbb említett hivatalok életbeléptetése, hanem a törvényszéknek a tanácstól lett elkülönítése is megkövetelte a városház folytatólagos kiépítését. A segédhivatalok szétszakítása nélkül a tanácstól elvált törvényszék 1767. után négy tanácsosból állott, s elülülője 1773-ig a helyettes bíró volt, 1773. után pedig ismét a főbíró állott a törvényszék élére.

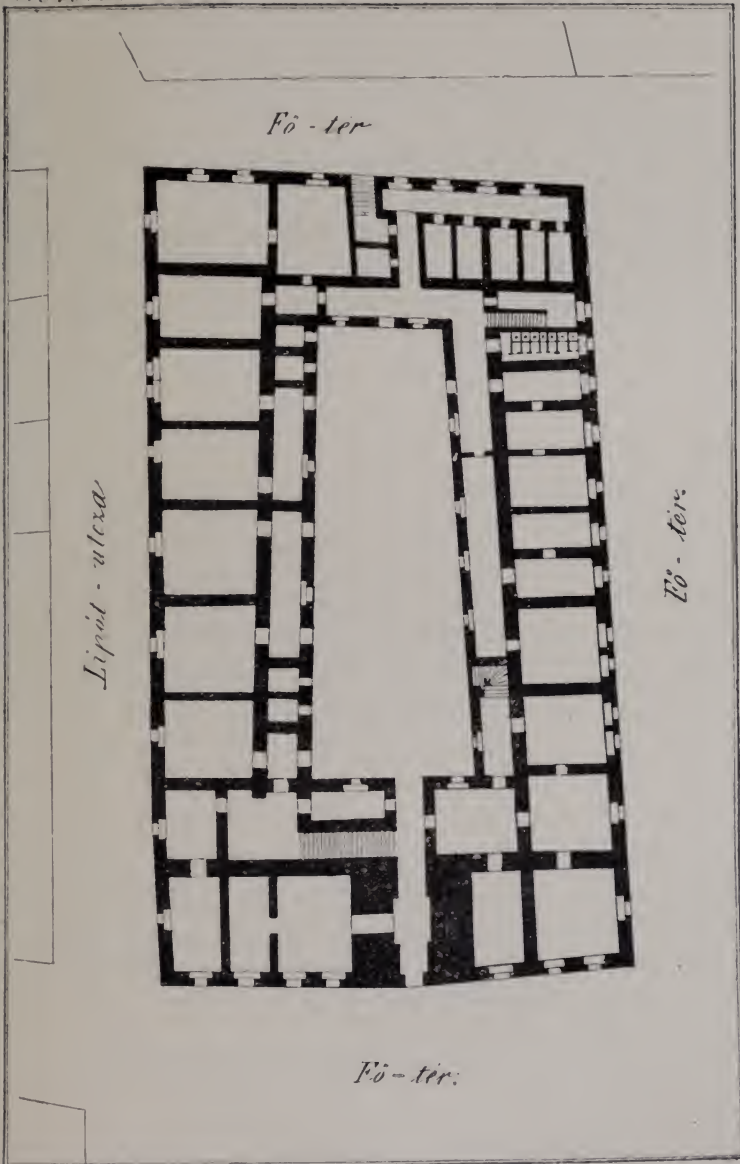
Ugy a hivatalok, mint pedig a személyzet megszorodása következtében a városházát 1767—1768-ban folyt pótépítkezésekkel ismét nagyobbították. A költség ekkor már 21.301 frt 3 kr-ra rugott.¹ Ezzel az építkezéssel a városháza mind a négy oldalon egy emeletre ki volt építve; helyzetrajzát a 2. számú ábra mutatja. Az 1813-diki felmérés szerint a városház 521 négyszögöl területéből be volt építve 419 négyszögöl, udvara pedig 102 négyszögölet foglalt el.

Hogy a városházát szabályos négyszögben ki nem építették, csak annak tulajdonítható, hogy a régi épületeket el nem távolították, hanem ezekre emelték az emeletet.

Az elmondottakból ismerjük a városház eddigi kiépítését, de nem ismerjük a folytatott építkezések sorrendjét, s így biztosan nem is tudjuk, mit építettek 1703—1710-ig, s mit 1767—1768-ban. Felvilágosító adatok hiányában még is utbaigazítást nyerhetünk erre nézve a 2. számú ábrából. Ezen ábra mutatja a hajdani 191.

¹ Lásd: Pest vár. lev. Int. 3561., 4233. a. m.

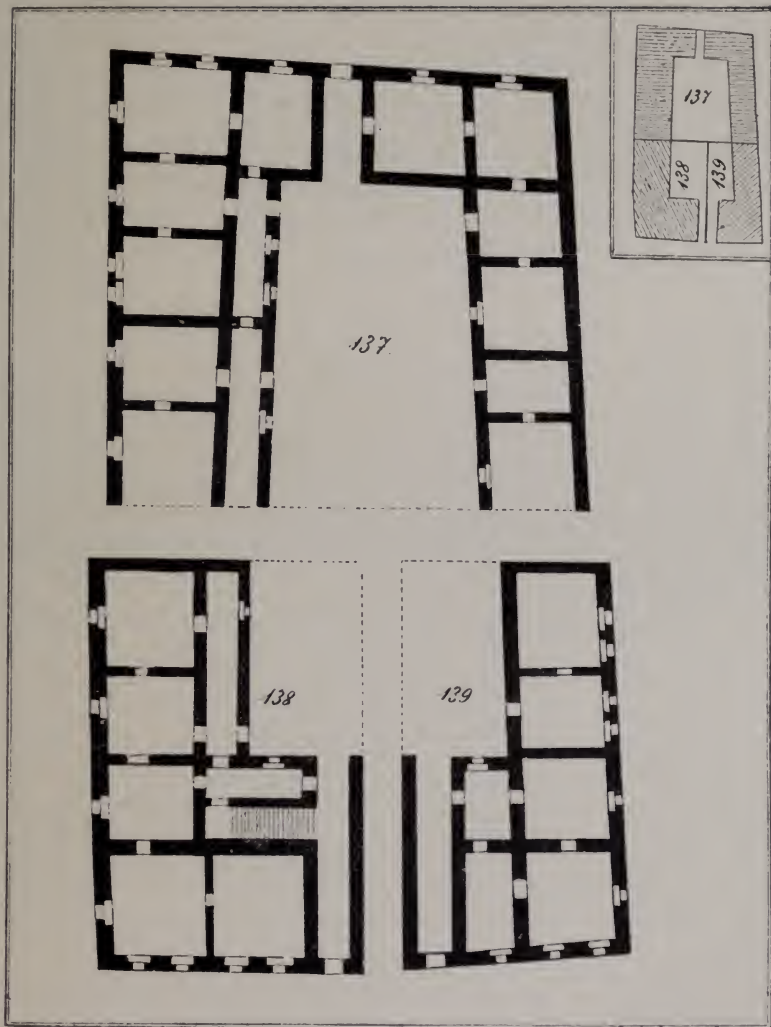
2. Abra.

és 192. számú illetve a 137., 138. és 139. számú háznak alaprajzát, ha a 192. számú ház homlokzati részén a kaput a megkívánt helyre képzeljük, a mint ezt a 3. számú ábra mutatja. Az utóbbi ábrán egyuttal bemutatjuk külön-külön a török korszakból visszamaradt három háznak alaprajzát, egyik képünkben pedig a volt Schmiedt-féle 191. számú, valamint a városi 198. számú háznak fő-téri homlokrajzát.

Tudjuk már is, hogy a homlokzati részen az egyik ház emeletes volt, de hogy melyik, ezt biztosan még meg nem állapítottuk, bár mondtuk, hogy az emeletes a Schmiedt-féle 191, illetve 138. számú ház volt, a mit annál inkább gondoltunk mondhatni, mert erre nézve következtetést a »*Zaiger*« nevű becslési könyvből vonhatni, a melyben a 137. és 139. számú házat 30—30 frtra vagyis összesen 60 frtra, a 138. számú házat ellenben 50 frtra találjuk becsülve. Már pedig a városházi célra elfoglalt ház beépített területe 234 négyszöglet, a Schmiedt-féle ellenben csak 82 négyszöglet foglalt el, az érték különbség a kettő között tehát oly nagy, hogy a többletet nem a városházi nagyobb telekre, minthogy ez ingyenes lévén, a becslésnél a telkeket számításba nem vették, hanem inkább a Schmiedt-féle ház emeletére és a harmadik bolthajtásra számíthatjuk. Tudjuk továbbá, hogy a 137. számú háznak két boltives fedélzete volt, mert a »*gewölb*« szó alatt nem bolti helyiség, hanem bolthajtás értendő, egyik tehát a ház egyik szárnyában a szobákat, a másik pedig a pinczét fődte; a 138. számú háznak ellenben három bolthajtása volt, ennél is egyike a homlokzati épület szobáit, a másik egy pinczét, a harmadik pedig a kapu bejáratot, mint a mely fölött is szoba volt —

3. *Abra.*

födte, ellenben ezen háznak városház-utczai oldalán két szoba és a folyosó, mint földszintes épület belső tetőzete még mennyezetes volt; a 139. számú háznál nem lévén szó boltozatról, ennél a szobák fölött szintén mennyezetes födélzetet kell gondolni, bár volt itt is pincze, ennek ivét azonban meg nem említették, azt hívén mindenesetre, hogy szobák alatti pinczét boltozat nélkül amugy sem fognak képzelni, vagy talán ennek boltozata romban hevert volna? — ez sem lehetetlen. A 138. számú háznak három boltozata bizonyítja tehát azt, hogy az emeletes ház csak is ez lehetett, ez pedig a Schmiedt-féle házzal ugyanazonos; sőt bizonyítja ezen háznak emeletes voltát ennek értéke is, a mennyiben egy kisebb telken felépült földszintes ház 1696-ig 3200 frtra nem emelkedhetik; a legnagyobb bizonyítékot azonban még is a lépcsőházban találhatjuk meg, mert ha a városházi 139. illetve 192. számú ház az emeletes, akkor a lépcsőház nem a baloldalra, hanem a jobboldalra jut.

A 137. számú ház déli és nyugoti részén, valamint a 139. számú háznak a birtokba vételkor nem lehetett folyosója, de volt a 138. számú háznak s ennek folytatásául építették később a déli és nyugoti oldal folyosóit. A folyosóknál látható kétféle vastagságu falnak, különben nem volna értelme, de ha a folyosókat kezdetől fogva oda képzeljük, akkor a 139. számú ház udvara csak két öl széles volt s ezen telek beépületlen területe, vagyis udvara 10 négyszögölet foglalt volna el.

A mikor a Schmiedt-féle emeletes házat megvették, ennek városház-utczai, illetve lipót-utczai két szobájára és folyosójára 1703—1710-ig felépítették az eme-

letet, sőt ebből az alkalomból felépítették a városházi 192. számú ház homlokzati részére is az emeletet és a két ház közepére az alacsonyabb tornyot, ennek aljába pedig a kapubejáratot, a mit valónak annál inkább el lehet fogadni, mert két különböző magasságu épület közepére sem az alacsonyabb, sem pedig 1721-ben a magasabb tornyot nem építették volna, de különben az építésre felvett költsön pénz sem áll arányban magával a Schmiedt-féle ház két szobájának felépítésével, minélfogva ekkor csakugyan nagyobb mértékű építkezést kell feltételeznünk.

1767—1768-ban emeletet építettek a régi 137. számú házra s egyuttal ugyanezen ház udvari részén, valamint a még emelet nélkül maradt 139. számú ház mentén folyosót építettek, s a régi mennyezetes födélzetet bolthajtásos födélzettel cserélték ki; a városház ezen része a folyosóval szélesebbé válván, új tetőt is követelt, a jobboldali folyosó építése következtében pedig az addigi udvari ablakok helyett ablakokat kellett törni a régi Riedt-féle 140. illetve 193. számú ház udvarára, s lehetséges, hogy ekkor bontották le az utóbbi házat is, hogy a körös-körül emeletes városházat itt is szabaddá tegyék, és a nyert építési anyagot az emelet építésénél felhasználhassák. Így, s nem másképpen gondoljuk az 1768-ig folyt építkezések rejtélyességét megfejtetni és a homályba burkolt addigi dolgokat megvilágíthatni, sőt érthetővé válik az is, hogy az 1767—1768-iki építkezés miért került oly rendkívüli nagy összegbe.

Ha az 1842-ig mit sem változott alapotból és homlokzati részből vont fenti következtetések helyesek, a min úgy hiszszük kételkedni nem igen lehet,

akkor a 3. számú ábrával bírjuk török korszakbeli három háznak alaprajzát, kettőnek pedig t. i. a 191. és 192. számú háznak homlokzati rajzát. Az alaprajzokból egyébiránt az is következtethető, hogy ezen három ház hajdan is egy ház lehetett, melyet a török korszak alatt darabolhattak fel.

Az 1768-ban minden oldalról egy emeletre kiépült városház magassága 4 öl 3 láb, ebből esett a földszintre 1 öl 5 láb, az emeletre a felfalazattal együtt 2 öl 4 láb. A torony magassága a főpárkányzattól 8 öl 3 láb, az éreztisakos tető pedig 4 öl 4 láb, végre az áttört magyar czimer magassága a kereszt végeig 1 öl 1 láb, mely czimer egy 5 láb hosszú vasrudra volt illesztve. Az egész épület minden építészeti dísz nélkül simán volt vakolva s dísz a városháznak csupán a csinosabb torony köleszött. Az épület homlokzati részének földszintjén, valamint a szárny épület földszintjén tizenhárom bolt volt, melyek 1785-ben 1229 forintot, 1807-ben 2755 forintot, 1820-ban 2555 forintot jövedelmeztek. A boltok 1820. után lassankint eltűntek, hogy hivatalos célra felhasználják. A földszinten volt még tizenkét különböző nagyságu szoba és tizenegy börtön, az emeleten pedig két terem és huszonegy szoba. 1828-ig közfalak emelésével a földszinti helyiségeket és folyosókat nagyobb részét börtönökké és előszobákká alakították át úgy, hogy a közlekedés a folyosókon körös-körül megszűnt s a hivatalokba az udvarról a folyosóban alkotott kis előszobákon át lehetett csak jutni; ezen folyosók jobb és baloldalán egy-egy börtön volt, s ezen folyosói börtönökkel együtt a földszinti börtönök száma harminczkettőre szaporodott. A házi kápolna a jobboldali

folyosó közepére jutott, hogy előbb hol volt? — nem tudjuk.

* * *

Pesten a közigazgatás és törvénykezés élén kezdettől fogva egy bíró állott. Bár hajdan a szabad kir. városokban az első személy a bíró volt, a törökök kiűzése után Budán a polgármesteri tisztség jutott érvényre s később is 1707-ben, midőn az első bírót megválasztották, a polgármester régi jog alapján megtartotta székét. A budai kivételes állapot ugyan nem volt egyedüli az országban, mert Sopronban is az elsőség a polgármestert illette meg, itt azonban tekintetbe kell vennünk azt, hogy Sopron III. Frigyes császárnak zálogba volt adva s sokáig Ausztriához tartozott, minek következtében itt német szokások honosodtak meg. Ugyancsak ily német szokások teremtették meg Budán is 1687-ben a polgármesteri állást. Buda után Pest következett s nem sokára ez után Temesvár, mely utóbbit II. József császár emelte a szabad kir. városok sorába. A XVIII-ik században tehát már négy város díszkedhetett a polgármesteri tisztséggel. II. József császár a polgármesteri állást ugyan visszaszorította a második fokra, mindazonáltal halála után ismét az előbbi rangfokozat jutott érvényre.

Pesten a polgármesteri tisztség életbeléptetését a polgárság még 1725. évi április 13-án indítványozta, az indítványt azonban a tanács a város zilált pénzügyi viszonyainak tekintetéből elejtette s elhúzódott 1773-ig. Ebben az évben jutott a pesti polgárság abba a szerencsés helyzetbe, hogy az első polgármestert Mosel Józsefet, az egykori érdemekben gazdag pesti

szindikusnak Mosel Antal-Jánosnak fiát megválaszt-hatta. Mosel József nem volt már fiatal ember, már előbb tizenhét éven át mint biró kormányozta a vá-rost s negyvenöt évig szolgálta volt a várost; polgár-mestersége 1783-ban szűnt meg s mint tanácsos 1785-ben hunyt el. Mosel József volt tehát az első polgármester, a ki nem sokára a városházának teljes kiépítése után, melyet az ő biráskodásának ideje alatt hajtottak végre, ebbe ismét beköltözhetett és a város kormányzását a birói kézből átvehette.

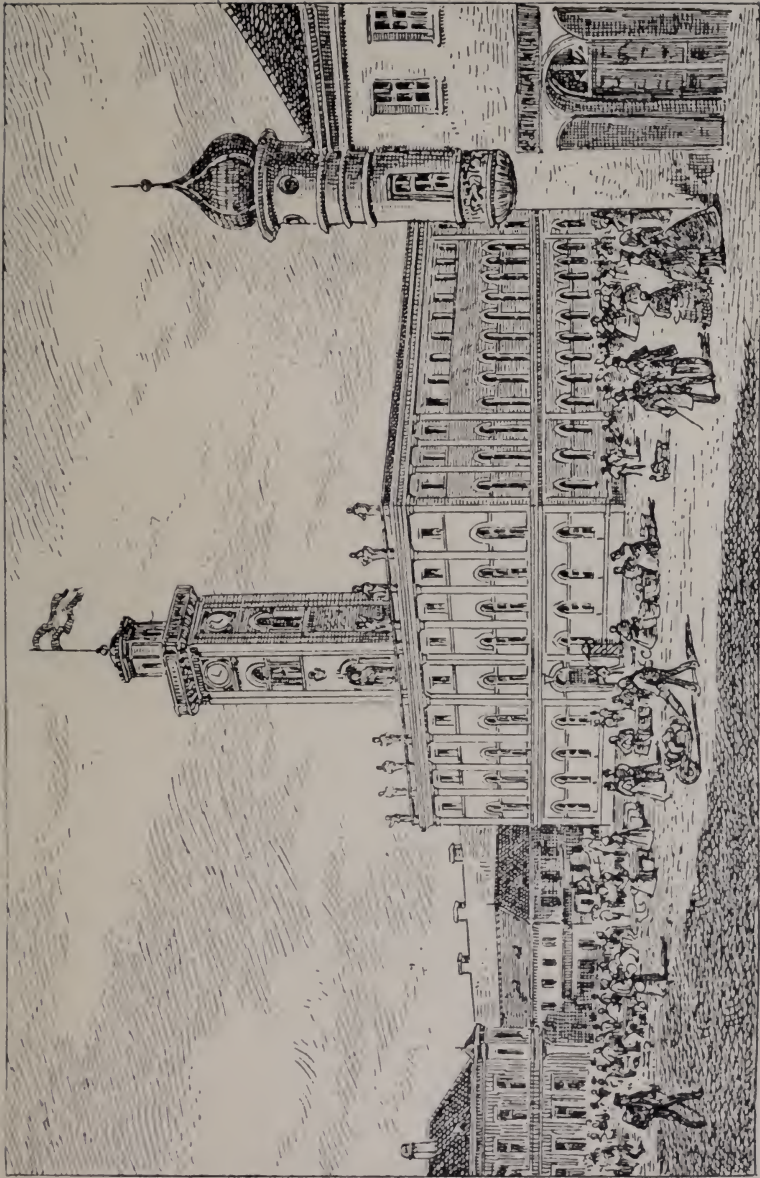
Rendkívüli események a XVIII-dik század második felében a városházában nem igen fordultak elő; a vá-rosi hatóság inkább a felek ügyeinek elintézésével fog-lalkozott s részben az elődöktől lefektetett alapon tovább épített. A polgármesteri tisztség betöltésének évébe esik különben színészetünkre nézve azon neve-zetes esemény, hogy 1773. évi augusztus 14-én Werner Bódog szini igazgató a híressé vált Rondellában meg-kezdte a szini előadásokat, 1779-ben pedig megindult a mozgalom a magyar játékszin megteremtésére; a kitartó buzgalom az ügy iránt s különösen II. József germanizáló törekvése tette végre lehetővé, hogy 1790. évi október 25-én színházunk megnyilhatott. Maga a városháza 1790. évi április 20-án vált egy rendkívüli, addig nem látott eseménynek színhelyévé, a mikor a városházában formális lázadás tört ki és a felzudult polgárság Hülf Móríc-Bálint polgármestert többrend-beli visszaélései miatt önhatalmúan állásától megfosz-totta, a kit azonban a kormány felületes vizsgálat után a vádak elejtésével, állásába ismét visszahelye-zett. Szervezés tekintetében inkább a személyzetet szaporították, bár 1756-ban felállították a mázsa-hiva-

talt s 1769 óta a városi rendőrség élére, mely akkor már körülbelül negyven emberből állott, egy kapitányt állítottak. A városi alkalmazottak száma 1757 óta 72 személyről 1776-ig 130-ra, 1796-ig 210-re szaporodott s ezek fizetése 1776-ban 16.738 frttal, 1796-ban 29.720 frttal terhelte a város pénztárát. Szó volt 1775-ben egy árvaház és egy dologház építéséről, valamint 1787-ben a talált gyermekek házának felépítéséről, pénz hiányában azonban a humanizmus ezen intézeteit jobb időre halasztották, mindazonáltal a polgárság és lakosság áldozatkészségével sikerült 1784-ben, illetve 1796-ban a Szent-Rókusról nevezett kórházat felépíteni. A szegényügy körül annyiban történt javulás, hogy a lakosság körében is kezdték felkarolni a szegények ügyét s iparkodtak ezeken segíteni; 1756. évi januárius 17-én Vetter báró jelentette ki a tanács előtt, hogy a kórházban elhelyezett szegények részére életfogytig naponként négy font hust fog kiszolgáltatni, 1763. évi augusztus 17-én Jobst Erzsébet, valószínűen Jobst György tanácsos özvegye, tizenkét szegény részére évenként kiosztandó 60 frtnak megfelelő 1200 frt alapítványról gondoskodott, 1775. évi márczius 29-én pedig Pintér Fülöp helytartó-tanácsos tizenkét elszegényedett polgár eltartására a városnál örökös alapítványként 16.000 frtot fizetett le. Az árvákról Dorion József 1795-ben, Gónitz György-János és neje¹ Maraschofszky Ágnes pedig 1797-ben kezdett gondoskodni; az utóbbi különben két éven át tizenkét árva befoga-

¹ A Gónitz-féle próba árvaházból kifolyóan fejlődött érdekes eseményeket ismertettem a székesfőváros kiadásában 1893-ban megjelent „A budapesti József-fiárvaház története” című munkám „Bevezetés”-ében.

dásával saját házában egy próba árvaházat tartott fenn, annak bizonyítására, hogy az általa és feleségétől alkotott 12.000 frtnyi alapítványi tőke tizenkét árva eltartására elegendő. Megemlíthető még, hogy a tanács 1752. évi augusztus 26-án megtiltotta az éretlen gyümölcs árulását, 1777-ben életbeléptették a gazdasági bizottságot, minek következtében 1783-ban a 24 tagu külső tanácsot, mint önálló külön testületet a kormány megszüntette. 1778-ban felépült az üllői-uti határkoresma, 1785-ben megkezdették az Ökör-dűlőnek a mai Városligetnek fákkal beültetését. A Belváros gyarapodása mellett fellendültek a külvárosok is és II. József császár uralkodása alatt elnyerték mindazon jogokat, a melyek a Belvárost megillették. A külvárosok előbb zsellér községek voltak s lakosai a külvárosi elüljáróság tagjain kívül az általános tisztujtitáson sem választói joggal nem bírtak, sem képviselői tagságra vagy tisztségekre megválaszthatók nem voltak. Egyik nevezetes esemény volt az Osztrák-Magyar monarchiában II. Józsefnek megválasztása a római királyságra, mely alkalomból Pest város tanácsa hódoló tisztelete jeléül a megkoronázott királynál 1764. évi januárius 20-án ötven darab arannyal kedveskedett.

IV.

A városház ujjaépítésének korszaka.

VÁROSHÁZ, a XVIII. században folytatott pótépítkezésekkel képes volt ugyan a város fejlődésével lépést tartani, és a szükség megkívánta hivatalokat esekély személyzetével befogadni mindaddig, míg a XVIII. század vége felé a Lipót-város és Ferencz-város kiépítésének megkezdésével és a többi városrészek terjeszkedésével Pest városa oly sebesen kezdett haladni, hogy lakosságának száma az addig nagyobb Buda városáét már is jóval tulszárnyalta. Hogy ezen, az adminisztrációra is kiható szaporodás minő lépésben haladt előre, a következőkben mutatjuk ki:

Lakosság száma:

1688-ban	300 lélek
1696-ban	1,700 „
1705-ben	2,700 „
1714-ben	2,750 „

	Lakosság száma :
1776-ban	13,550 lélek
1782-ben	17,558 „
1787-ben	22,417 „
1792-ben	26,684 „
1797-ben	26,722 „
1799-ben	29,870 „
1807-ben	30,720 „
1810-ben	35,349 „
1813-ban	36,153 „
1823-ban	51,141 „
1833-ban	63,148 „
1843-ban	73,302 „
1853-ban	109,000 „
1867-ben	131,285 „
1870-ben	200,476 „

A lakosság szaporodásával szaporodott az ügydarabok száma is s míg a tanácsi és törvényszéki ügyek száma 1800-ban 5,045, 1810-ben 8,940, 1820-ban 12,630 volt, 1830-ban már 15,158-ra szaporodott, 1870-ben pedig a törvényszéki ügyek nélkül csupán a tanács ügyforgalma 44,857-re rugott.

Ugy a város nagyobbodása, mint pedig lakóinak nagymértékű szaporodása következtében, a városháza a múlt század elején a követelményeket immár ki nem elégithette. A hivatalok elhelyezésének kérdése, felvetette a városház bővítésének kérdését, s minthogy ennek ügye tovább halasztható nem volt, rövid tanácskozás után 1807-ben kimondották, hogy a városházára váltó pénzben 197,082 forint 30 kr. költséggel a második emeletet felépítik. A tanács ezen határozata elle-

nében azonban a választott-polgárság október 21-én azzal az ellenindítvánnyal lépett elő, hogy az építést halasztásuk eljebb időre, mert a városnak erre a célra nincsen pénze s mindenekelőtt előbb erről kell gondoskodni. Az építést megakadályozta s az ügyet más és hosszú útra terelte nem ugyan a választott-polgárság ellenindítványa, mint inkább egy másik közbejött körülmény.

József főherceg, Magyarország felejthetetlen nádora, Pest újjá építője 1808-ban megeremtette a királyi szépitő-bizottságot; ennek feladatához tartozott Pest város szabályozása, szépitése, köz- és magán építkezések kérdésében pedig a városi hatóságtól független intézkedés. Elülülője ezen bizottságnak, mely egy másod elülülőből, három városi tanácsosból, több választott polgárból, építő- és ácsmesterekből állott, maga a nagy nádor volt. A bizottság, munkakörének megállapításával programjába iktatta a városház építésének ügyét is, melynek értelmében a városház helyéről el lett volna távolítandó és területe a Városház-tér nagyobbitására fordítandó. Mindazonáltal, hogy a programba városházi célra a kegyesrendiek városház-téri telke volt kijelölve, a tárgyalás folyamán szóba jött a lipótvárosi Dunaparton feküdt harminczad-hivatali telek, és a barátok kolostora melletti egyetemi könyvtári telek. Az utóbbi telek életre képességét nem tudván bizonyítani, csakhamar elejtették, s annál komolyabban foglalkoztak a két elsővel. A harminczad-hivatali telek átvétele esetében a városra azon kötelezettség hármlott volna, hogy az említett hivatal céljaira a felső Dunaparton új épületet épít; a kegyesrendieket pedig akképpen akarták kielégíteni, hogy vagy átengedik nekik

a régi egyemeletes városházát, és az érték különbözetet készpénzben egyenlítik ki, vagy pedig átadják nekik a szerviták kolostorát, a szervitákat ellenben a lipót-, városi plébániával kártalanítják. József nádor, mint a Lipót-város ujjáteremtője, ennek emelését tartván szem előtt, a harminczad-hivatali telek mellett foglalt állást de, a mint 1835. évi januárius 4-én 5. szám alatt kelt iratából kitűnik, nem ellenezte a kegyesrendiek telkének megszerzését, s felszólította a városi tanácsot, hogy egyik vagy másik telekre nézve mentől előbb nyilatkozzék. A tanács nyilatkozott volna s mindenestre a harminczad-hivatali telek mellett, ha a választott-polgárság ellenkező álláspontra nem helyezkedik. A választott-polgárság, mint a Belváros törzspolgárságának képviselő testülete a hatósági székhelynek a Lipót-városba leendő áthelyezésével városrészének a Belvárosnak hanyatlását látván szem előtt, a kegyesrendiek telke mellett kardoskodott. A harmincz évig folytatott tárgyalások eredményt fel nem mutathatván, a kombinációba vett telkek melletti vitatkozásokat abba hagyták s 1837-ben visszatértek az 1807-diki határozatra. Ezen határozat szerint a régi városháza megmarad helyén régi állapotában, csupán a második emeletet építik fel. Minthogy pedig időközben az építésre szükséges pénzről is történt gondoskodás, a helytartótanács a város ezen elhatározását 1838. évi februárius 21-én 7368. szám alatt tudomásul vevén, az építést megengedte.

A helytartótanács engedelmé után a városház második emeletének felépítése most már kezdetét vehette volna, de a végzet sem akarta, hogy Pest város főterét egy alacsony, disztelen és szabálytalan épület

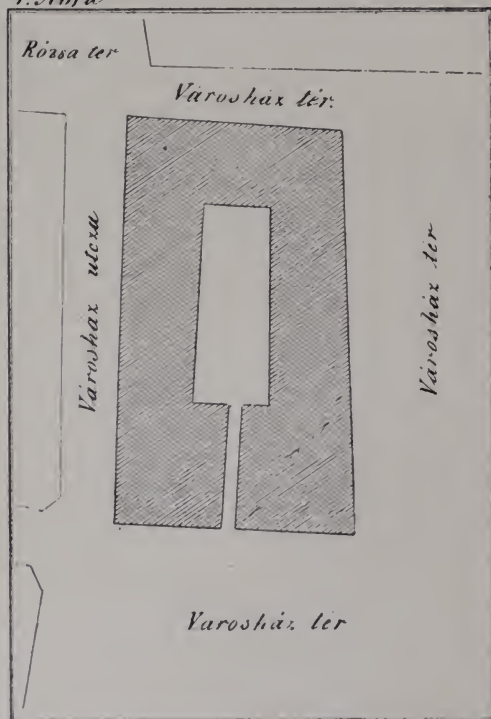
csufitsa. Még az építkezés megkezdése előtt Budát-Pestet a vésteljes 1838-diki márcziusi napokban a Duna elárasztotta; a városház is kilencz láb magas víz alatt állott, minek következtében a hivataloskodás is a városházban négy napig teljesen szünetelt. Mit szenvedett a város ezen napokban, ezt a történelem lapjain találjuk feljegyezve. Az építés-rendőri szabályok hiányában Budán-Pesten rosszul épült házak közül 2882 teljesen összeomlott, 1363 ház pedig kisebb-nagyobb sérüléseket szenvedett. A várost sújtotta szerencsétlenség a királyi szépitő-bizottságot az 1839-ben életbeléptetett építési rendszabályzatnak kidolgozására készíteté.¹ A régi városház azonban a rendszabályok követeléseinek meg nem felelhetvén, a szépitő bizottság erősebb falakat, a padozat emelését az egész épület alatt pin-

¹ Ha Pest városának 1839 előtt építési szabályrendelete nem is volt, az építés az építkezők kénye-kedve szerint megengedve még sem volt, minthogy az építkezés bizonyos feltételekhez volt kötve, a mit az 1788-diki tűzrendőri szabályzat ír vala elő.

Ezen szabályzat szerint semminemű építkezés vagy helyreállítás az építési bizottság engedelmé nélkül végre nem volt hajtható. A két példányban bemutatott terveket a polgármesterből a telekhivatali igazgatóból, a mérnökből, a városi ács- és kőművesmesterből állott építési bizottság vizsgálta meg. Az építés befejezte után tizennégy nap mulva megvizsgálták az épületet s bármely a jóváhagyott tervtől történt eltérés utólagosan pótlendő volt, esetlegesen az egész épületet le kellett bontani s úgy az építőmestert, mint pedig az építettőt 100 frtig terjedhetett bírsággal sújtották. A szabályrendelet kimondotta továbbá, hogy az új épületek eszerépszindelylyel és kivételesen fazzindelylyel fedendők, a már álló és szalmával vagy náddal fedett épületek tetői ellenben a szabályrendelet életbeléptetése utáni öt év mulva lebontandók és eszerépszindelylyel fedendők, végre a padlások vagy téglával vagy hat hüvelyk vastag agyagréteggel burkolandók.

czék építését, sőt csinosabb homlokzatot is kívánt. A padozat emelése maga után vonta a bolthajtások emelését, ezeknek emelése az egész épület emelését, a vastagabb falak pedig a régiéek lebontását, a mi a régi terv melletti elhatározásokat mind halomra döntötte. A régi

4. Ábra

városház falainak lebontása lehetővé tette most már a telek szabályozását is, de csak a városház-utcai és városház-téri homlokzati vonalon, a mint ezt a 4. számú ábra mutatja.

Az új tervek elkészítésével Kaszelik Ferencz műépítőt bízták meg.

Az építést a választott-polgárság ugyan meg akarta akadályozni újabbi indítványa fölött azonban, jóllehet hogy ehhez a ta-

nács is hozzájárult, később még is napirendre tértek. A választott polgárság ugyan is tekintettel a Városház-tér alacsony fekvésére, az 1838-diki katasztrófa után aggodalommal nézett az új városház jövője elé, s 1838. évi május 2-án kelt és 4075. szám

alatt iktatott jelentésében, eltérően előbbi álláspontjától azt indítványozta, hogy a régi városházát egyemeletes állapotában tartsák fenn továbbra is, és a harminczad-hivatali telken építsenek egy második városházát. A régibe a törvényszék és a kapitányság menjen, a második városházában pedig összes hivatalaival a tanács foglaljon helyet.

Mindamellett, hogy a régi épület falainak egy részét beleillesztették az új tervbe, a városháza teljesen új épületnek tekinthető. Az újjáépítés azonban tetemesen emelte az építési költségeket, s míg a régi városház átalakítása és a második emelet építése pengő pénzben 56.353 forintba került volna, az alapjából újból kiépülő városház költségelőirányzata 72.463 forintban volt megállapítva; ámbátor a munkák kiadásánál az árak csökkentésével 61.395 frt 50 krra kevesbitették az előirányzott költséget, későbbi eltérések a tervtől, a toronynak a tervezettnél magasabbra emelése, az allegorikus szobrok stb. ismét többlet költséget okoztak.

A munkák kiadása után a vállalkozókkal szerződést kötöttek, megalakították az építési bizottságot, az építés felügyeletére pedig egyes választott polgárokat neveztek meg.

Az építési bizottságba Tölgyessy János polgármester elülése alatt ki volt küldve: Szepessy Ferenc tanácsos, Staffenberger István szószóló, Gömörly Károly, Onheiser Jakab, Appel József, Grosz Ferenc, Winkler Mihály, Sárossy József és Feszli József választott polgárok.

Ezen bizottságnak mindenekelőtt a hivataloknak és raboknak ideiglenes elhelyezéséről kellett gondoskodnia; ezekre nézve a következően intézkedett:

az elítélt rabokat a Szent-Rókus-kórház földalatti helyiségeiben, a vizsgálat alatti rabokat az előbb Ágoston-féle, most városi házban helyezte el; a már korábban kihurezolkodott kapitányi hivatalt meghagyta az általa elfoglalt Ágoston-féle ház helyiségeiben, s ugyanide költöztette az ügyészi hivatalt is, a többi hivatalokat pedig az árviz alkalmából kiüritett kuria-épületben helyezte el, mely épületet József nádor közbenjárására minden bérfizetés nélkül engedték át, még is azzal a kötelezettséggel, hogy az épületben természetbeni lakást birt tisztviselők elszállásolásáról és az épület helyreállításáról a város gondoskodik. Az említett négy tisztviselőt hason értékű lakás helyett évi 1080 forinttal elégitették ki. A kuria-épület helyreállítása, u. m. repedések elvakolása, némi falazások és a kimeszelés költségei 300 frtra rugtak. A rabok elhelyezésére szükségelt átalakítás a kórházban és az Ágoston-féle házban 457 frtra rugott.

A kuriának két évi ingyenes használata, a mint a tanács 15.454/842. számú iratában köszönettel megemlékezik, a városnak 7—8000 pengő forintot takarított meg.

A városház lebontását 1842. évi április hónap végén, az építést június hónap közepén kezdték meg. Hogy az alapkőbe emlékiratot elhelyezték-e, erre nézve az iratok és jegyzőkönyvek mitsem mondanak.

Az új városház 1842-ben ősszel fedél alá került, 1844. évi augusztus hónap végeig pedig teljesen készen állott, s minekutánna a hivatalok a részükre kijelölt helyiségeket elfoglalták, a tanács szeptember 11-dikén gyűlt össze először új tanácskozási termében, hogy működését a városházában ismét megkezdje. Ezen első

tanácsülésein jelen voltak: Szepessy Ferencz polgármester, Szekrényessy Endre főkapitány, Rottenbiller Lipót alpolgármester, Dámiánovics György és Vojdicsék (később magyarosítva: Vajdaffy) József tanácsosok. Betegség miatt távol maradtak: Tölgyessy János és Patisz Károly tanácsosok.

A hosszukás négyszögben felépült új városház alaprajzát az 5. számú ábrában mutatjuk be.

A városháznak, mint háromemeletes épületnek leírását az előszóban ismertettük; itt mégis megemlítjük, hogy mint két emeletes épület, a főpárkányig 10 öl $1\frac{1}{2}$ láb, a torony pedig 13:50 öl magas volt, s hogy földalatti részében a fa, szén és egyebek tartására szükségelt helyiségeken kívül harmincznyolcz börtön, földszint különböző nagyságu $13\frac{1}{2}$ láb magas huszonhárom szoba, tizennyolcz börtön és egy kápolna volt. Az első emelet husz termet és szobát, a második emelet pedig huszonhárom szobát foglalt magában. A városház egyszerű modorban, minden építészeti dísz nélkül épült fel.

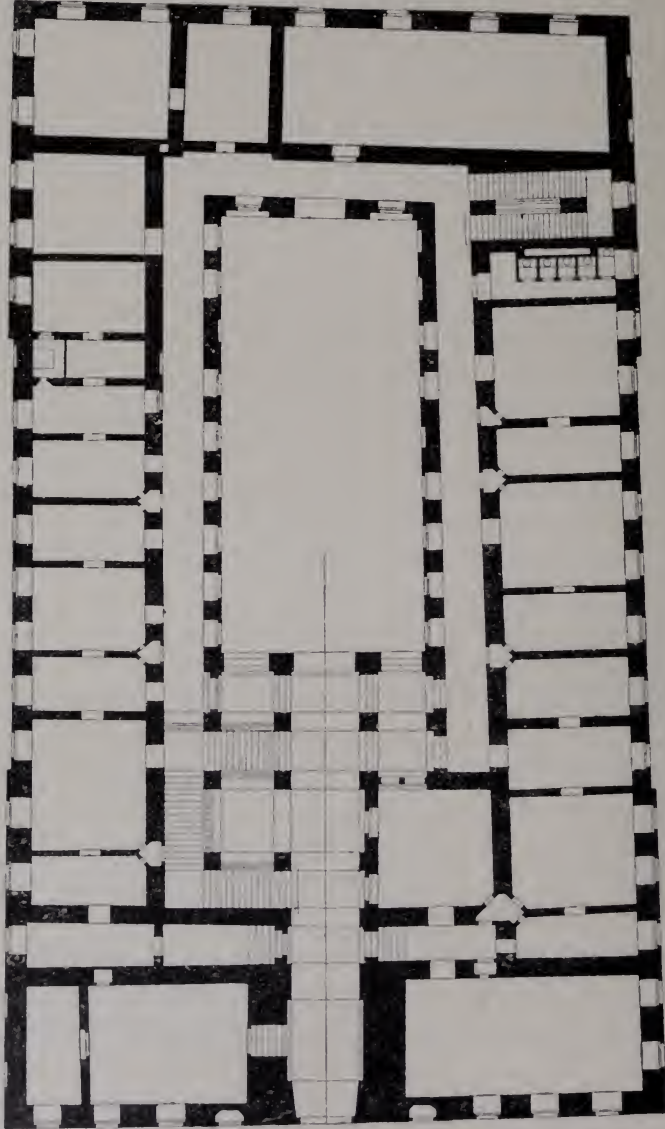
A városház felépítése 86.984 frt 15 krba került; minthogy pedig az árak csökkentésével, a mint már előzetesen mondtuk az építési költséget 61.395 frt 50 kr-ra apasztották, az építésnél 25.588 forint 25 kr. többletkiadás merült fel. Külön megemlítjük, hogy a tizenegy allegorikus szobrot 2816 frt költséggel Bauer Mihály és Uhrl Ferencz szobrászok faragták ki.¹

* * *

A XIX-dik század első feléből, Pest városának és városházának életében lefolyt nevezetesebb események

¹ Lásd: Pest vár. lev. Int. 9714. a. m.

5. *Abra*

közül álljanak itt a következő adatok: 1800. évi februárius 1-én Pest város tanácsa három század polgári őrcsapattól kísérve hat diszkoesin Budára indult, hogy részt vegyen József nádornak Alexandra-Pavlowna orosz nagyhercegnővel történt egybekelése alkalmából rendezett bevonulási ünnepélyen. Alig vonult fel azonban a diszmenet Budára, a Duna jege, a melyen még átkelhettek, megindult, és az ezerekre menő kíváncsi pesti közönség a polgári őrcsapattal és tanácsesal Budán rekedt; a napokig tartott budai időzés alatt a tanács elhatározta, hogy május 3-án, mint Alexandra-Pavlowna főhercegnő névnapján József nádornak és nejének tiszteletére az országuti Batthyányi-féle kertben (ma Nemzeti Múzeum-kert) nagy ünnepélylyel összekötött bált rendez; a bált megtartották, melyen körülbelül ötezer személy vett részt s itt a magas vendégeknek a fényesen kivilágított kertben különféle balletszerű tánczokat mutattak be; a költségre Pest város tanácsa ezer forintot szavazott meg, a többit a közönség körében gyűjtötték össze. 1801-ben szervezték a földmérői állást; 1803-ban megünnepelték I. Lipót király privilegiumának százados évfordulóját; 1804-ben lebontották a Rostély-, Czukor- és Lövész-utcza végén állott, ugynevezett Krautschneider-bástyától a Czélosbástyáig terjedett várfalakat, 1808-ban pedig a hatvani kaput; 1814-ben fővárosunk I. Ferencz királyt, Sándor czárt és III. Frigyes porosz királyt látta falai közt, mely alkalomból a magas vendégek tiszteletére kivilágították a két várost, József nádor kalauzolása mellett megtekintették az itteni nevezetességeket, a többek közt a gellért-hegyi csillagvizsgálót, a Margitszigeten pedig bemutatták a vendégeknek a szüretet és az itt

divó tánczokat. 1816-ban Hermina hercegnő pártfogása alatt megalakult a Jótékony-Nőegyesület, melynek áldásos működése a szegényügy körül korszakot alkotott; 1818-ban megkezdették a Városliget átalakítását; 1827-ben volt Pesten az első lóverseny, és erre a czélra a város tanácsa 1829-ben száz darab aranyat érő versenydíjat szavazott meg; 1831-ben a kolera pusztított, s szeptember 26-ig 2277 beteg közül 1700-at vitt a sirba. Midőn a járványos betegség július 14-én fellépett, terjedésének megakadályozására Pestmegye Pestet a közlekedés elől elzáratta. Ezen intézkedés ingerültséget keltett s az egyetemi ifjuság utczaí tüntetéssel rakonezátlankodott. A esőselékkal megszaporodott rendháborítókkal az őresapat nem boldogulhatván, a nádor parancsára katonaság lépett közbe, s az összeütközésnél hat személy halva maradt, tizenhárom pedig megsebesült, ezzel aztán a tüntetés végét érte. 1832-ben a Duna jege elszakította a hajóhidat, a mi a két városnak 30,000 forint kárt okozott. 1838-ban a Duna kiáradása következtében 122 emberélet esett áldozatul, a kárt pedig 10,500.724 forintra becsülték. Az annyi nyomort hozott, s annyi nemes tetteknek is alkalmat nyújtott vészteljes napokban, az emberbaráti kötelességek teljesítésében különösen kitüntette magát Wes-selényi Miklós báró, füskuti Landerer Lajos könyvnyomdász és Feiler Ferencz bécsi nagykereskedő, a kiket többekkel együtt Pestváros tanácsa hálás elismerésének jeléül a város díszpolgárai közé iktatott; ugyan-ezen évben a deszkásoknál tűz ütött ki, a mi közel egy millió forint kárt okozott. 1840-ben felépült a Szent-Rókus-kórház keleti oldala, és ezen év július 28-án a czölöpök leverésével megkezdették a Lánchid-

építés munkálatait; 1843-ban megnyílt a kényszerdologház és a József-fiárvaház, s ugyanezen évben életbe léptették az alpolgármesteri állást és a letéthivatalt. 1846-ban megkezdették a Széchenyi-sétatér parkozását, 1847-ben pedig kimondotta a tanács, hogy a tisztviselket ünnepnapokon és vasárnapokon hivataloskodásra kényszeríteni nem lehet.

* * *

Az ujonnan felépült városháznak nincs még erkélye. A tervezve volt, oszlopokon nyugvó és kőből faragott erkélyt, az építésnél felmerült tulkiadásokra való tekintetből nem építették meg. 1848-ban megrendeltek egyet érczből, még pedig a mint mondják abból a szándékból, hogy szónoklásokra felhasználhassák, s hogy a politikai eseményeket és egyéb fontosabb tudnivalókat az erkélyről kihirdethessék; az erkély azonban idejében el nem készülhetett, s midőn a város ennek birtokába jutott, elkövetkeztek már a válságos napok s az erkélyt mint szükségtelen holmit raktárba tették, a hol elfelejtetten 1861-ig hevert.

Ha tehát az erkély, melyet csak 1861-ben tettek fel helyére, a mozgalmas 48-diki napokban szolgálatot nem tehetett, maga a városháza politikai eseményeknek színhelyévé először a nevezetes márcziusi 15-diki napon vált, a mikor a megyei és városi tisztviselők-ből, városi tanácsból és polgárságból alakult vegyes gyülekezet előtt, délután 3 órakor a nyilvánosság elől századokon át zárva volt városház termei megnyíltak, hogy itt a nemzet kívánalmait magában foglaló tizenkét pont felett tanácskozzanak.

Mindamellet, hogy a város akkori képviselő

testülete az ugynevezett választott-polgárság a dél-előtt megtartott ülésében a pontokhoz való hozzájárulását már kimondotta és erről küldöttség útján az egybegyült népet értesítette, a kor szelleméhez alkalmazkodni nem tudó, vagy nem akaró városi tanács a pontok mindegyikét nem akará elfogadni s makaeskodását csak a többség kívánata és a jó barátok rábeszélése törte meg. Az ily formán egyhanguan elfogadott tizenkét pont érdekében az országgyűléshez intézendő volt kérelmi iratot a tanács és a választott-polgárság nevében Szepessy Ferenc polgármester kénytelen vala aláírni.¹ Ugyanezen közgyűlésen választották meg azt a bizottságot, mely a rend és közbátorság fenntartása körül a felelős magyar minisztérium megalakulásáig a fővárosban működött.

A márczius 15-én kezdetét vette s a városházára is kihatott nagy nemzeti átalakulás átalakította a

¹ A hozott határozatot a tanács még az nap, késő este a következő szavakkal hirdette ki :

„Pest város közönsége nevében alulirottak szerenesések hivatalosan értesíteni a magyar nemzetet, hogy a mi más országokban polgár-vérbe került, — a reformot — Budapesten 24 óra alatt békés és törvényes uton kivivta a törvényes egyetértés. A városi tanács ugyanis a választó-polgársággal értesülvén arról, mikép a város polgárai és lakosai vele együtt akarnak értekezni az idők komoly fejleményei felett, a tanácskozási termek századokon át zárva volt ajtait 1848-ik évi márczius 15-ikén délután 3 órakor a népnek megnyitá, s miután megértette annak törvényes kívánatait, azokat mint nagyobb részt már eddigelé is kebelében ápolt hazafiai óhajtásokat egy szívvvel, egy akarattal elfogadta, magáévá tevé, sőt azon tizenkét pontot, melyeket nagy részben a nemzet 1790-ik év óta törvényhozás útján is annyiszor sürgetett, ezen közgyűlésben az országgyűléshez intézendő kérelmezésként aláírta.“

városi közigazgatás szervezetét is. A szabadság megteremtette új rendszer azonban új embereket is követelt, a kik a kor kérdéseivel számolni képesek, erre pedig Pest város akkori tanácsa képtelen volt.

Ezen tanács, a ki nemesebb czélokért lelkesülni nem tudott s a kinek élethossziglan tartott szolgálata csak a város és polgársága fölötti hatalmat adta kezébe, elavult s már is sutba dobott privilegiumokon alapuló nézeteivel és fekete-sárga érzelmeivel ellentétbe jött az új kor magasztos eszméivel s minthogy ennek szavait megérteni nem akarta, egy-két tagtársának kivételével, a kik még idejekorán az alkotmányosság zászlója alá sorakoztak — elbukott s a városházába Rottenbiller Lipót polgármestersége alatt tisztikarával az új tanács június hónapban bevonult.¹

A városháza, az alkotmányos hatóság működése alatt több hazafias mozzanatnak, különösen a város rendkívüli áldozatkészségének volt színhelye; áldozatkészségét pedig kimutatta leginkább akkor, a midőn a haza védelmére a »*Pesti csatárok*« nevű zászlóalj (XIV-dik honvédszászlóalj) 51.174 frt költséggel teljesen felszerelve a magyar kormánynak felajánlotta, sőt a tisztikar egy része is elhagyta a kenyerét megadott állását, hogy hazafiui kötelességének a harcztéren tегyen eleget. Ezek közül az elsőik egyike Barna Zsigmond, az 1883-ban elhunyt fővárosi tanácsos volt.

A függetlenségi harc leverése után a reá következő sötét korszak alatt a városházában az abszolútus

¹ Ezen tanács politikai hitvallását 1848. június 28-án „Pest város választó közönségéhez a tanács“ című és nyomtatásban magyar és német nyelven megjelent szövegében fejtette ki.

hatalom teremtményei ütötték fel tanyájukat, hogy a városi közigazgatás ezen épületében kevésbé a város, mint inkább a bécsi kormány érdekeit védjék és támogassák. Mindazonáltal ezen tanácsnak köszönhetjük a légszesz világítás meghonosítását, a hat osztályú községi reáliskola megalapítását, mely célra 1854-ben megvették a reáltanoda-utcai ingatlant 43.505 frton. 1856-ban megkezdették az Erzsébet-szegényház homlokzatának kiépítését 143.080 frt költséggel és 1859-ben elhatározták a Vigadó-épület építését, melyet azonban csak 1861-ben kezdték meg.

Az abszolútus korszakot 1861-ben egy rövid életű alkotmányos korszak követte. Az 1848-diki törvény alapján megalakult közgyűlés április 16-án tartotta első ülését, melyen Weisz Bernát egy leányárvaház megteremtését indítványozván, az árvaház három árva befogadásával december 24-én megnyitott. Julius 10-én Deák Ferenc az előbb említett leányárvaház javára, nemkülömben az 1843. évi márczius 11-én megnyitott József-fiárvaház javára felajánlotta arczképeinek elárusítási jogát, mely jog a két árvaháznak az időközi kamatokkal együtt 1890. év végeig 15.829 frt 46 krt jövedelmezett. Ezen korszak végső napjaiban ment végbe a városházában azon emlékezetes esemény, hogy a városhatósági közgyűlés az országnak megtámadott jogai mellett sikra szállván, a közgyűlés akaratát tolmácsoló Királyi Pál főjegyzőt hűtlenségi pörbe fogták, és a közgyűlési jegyzőkönyvek illető részeit Koller Ferenc királyi biztos megsemmisítette. A jegyzőkönyvek foglalatát azonban még a királyi biztos megérkezése előtt a kiadóhivatalban letisztázták, s ezeket Melly János akkori kiadó, hogy megmentse, megőrzés illetve elrejtés

végett Duliczky Vilmos főlevéltárnoknak adta át. Elkövetkezővén az 1867. év, Duliczky az okiratokkal előlépett, és ezek alapján a megensonkitott jegyzőkönyveket utólagos beiktatással ismét érvényűkre emelték.

Az adminisztráció további fejlődése következtében azonban a hatvanas évek elején a hatóságnak sajnosan kellett tapasztalnia, hogy az új városház, melyet az akkori viszonyok tekintetbe vételével építettek, a közhivatalok elhelyezésére ismét elégtelen. Napirendre került a hely teremtés kérdése, hol és miképpen? — volt a kérdés, melyet törvényhatósági bizottság hiányában a provizorium idejében egyedül a teljes tanács volt hivatva megoldani. Hogy tehát helyszűke miatt idővel a közigazgatás menete megakadást ne szenvedjen, a hivatalok elhelyezése érdekében 1862-ben megindították a tárgyalásokat, minthogy azonban a hivatalok egy részének a régi német színház épületébe történt áttétele az adminisztráció követelte kívánalmakat ki nem elégithette, május 6-án kelt 9085. számú tanácsi határozattal kimondották a harmadik emelet felépítését, kiküldvén egyuttal Ságody Sándor alpolgármester előállítására Incze György városi mérnök, Hild József műépítő, Perger Ignác, Staffenberger István és Sebastiany Frigyes tagokból állott bizottságot azon utasítással, hogy terveket és költségvetést készítsen, és ezeket a tanácsnak mutassa be.

A kiküldött bizottság jelentését előterjesztvén, a tanács július 12-én foglalkozott az építés ügyével; mindenben hozzájárult a bizottság javaslatához, és az építési tervzetnek elfogadása után felírt a helytartótanácsához, a felsőbb hatósági engedelem megadásáért.

Az építés a helytartótanácsnál nem találkozott ellenvetéssel, ellenkezően arra való tekintettel, hogy a közszolgálat és lakosság érdekei az egymással szoros összeköttetésben álló hivataloknak egy épületben leendő összpontosítását teszik szükségessé, a harmadik emelet felépítését 42.939/862. szám alatt 44.904 frt 23 kr költséggel megengedte, minek következtében a vállalkozókkal megkötötték a szerződéseket. Ezen szerződések egyik pontja megkövetelte, hogy az építés 1862. évi november 15-ig teljesen be legyen fejezve.

A harmadik emelet 1863. évi márczius hónapra teljesen felépült, s a hivatalok még ezen hónapban megkezdették a beköltözést.

Az előirányzott 44.904 frt 23 kr építési költség ellenében azoban 1254 frt 13 kr többlet kiadás mutatkozott, vagyis a harmadik emelet felépítése 46.164 frt 6 krba került.¹

A harmadik emelet felépítésével helyet szorítottak ugyan a hivatalok részére, de ezzel be is fejezték a városház bővítését, s itt tovább terjeszkedni már nem lehetett, pedig nagy és terhes feladatoknak nézett a város elébe, melyeknek legyőzésére a városházában elhelyezett, s 1866. év végéig újra megszaporodott hivatalok személyzete már is kevésnek bizonyult.

* * *

A városháza, eltekintve a harmadik emelet felépítésétől, félszázados fennállása alatt külső formájában mit sem változott, annál nagyobb változások történtek

¹ Lásd Pest vár. lev. X. 179/862.

belső részeiben, a hol a szükséghez alkalmazkodva, közfalak emelésével, vagy lebontásával a hivatalos helyiségek számát hol szaporították, hol pedig kevesbitették, vagy is egyes helyiségeket kisebbitettek vagy nagyobbítottak. Nagyobb változást vittek végbe, midőn a rendőrséget a városházából kihelyezték, és a földszinten volt börtönöket hivatalos helyiségekké átalakították, és a rabok czéljaira használt kápolna megszüntetésével ezt is hivatalos czélra felhasználták, valamint akkor is, midőn a számvevőség és pénztár terjeszkedésével két-három szobából egy-egy nagy terem alakítottak, hogy az egyes szakban működő személyzetet egy-egy helyiségben összpontosíthassák.

Hogy a városházát több ízben tatarozták is, ez magától érthető; az utolsó tatarozást ugy az utczaik mint az udvari részeken 1889-ben hajtották végre.

Végül megemlíthető, hogy 1884-ben a szobrokat restaurálták; 1886-ban folytak azon eredménytelen tárgyalások, melyek a városházának az állami rendőrség czéljaira tervezett eladását czélozták; 1889-ben a párkányzatot bádoggal befedték.

VÉGSZÓ.

Az 1867. év beköszöntésével új korszak nyílt meg fővárosunkra nézve is. Mint alkotmányos életünk ujjaszületésének éve, határkő az abszolútus korszakalatt folytatott bénító küzdelmek között. Pest városa átalakulásának küszöbére lépett, kibontakozott kisvárosi jellegéből s kezdett a nagy városok sorába emelkedni, óriási lépésekkel haladva fejlődésének virágzó korszaka elé. Pest kereskedelme s ipara napról-napra tért hódított, lakossága folyton szaporodott s ha nem is névlegesen, valóságban az ország fővárosa Pest lett. Itt ütötte fel sátorát a tudomány és művészet, itt ült össze a törvény értelmében a törvényhozási testület; mágnásaink pedig elhagyták Bécsset s itt építették fel palotáikat, hogy az év egy részét a magyar fővárosban tölthessék. Pest emelkedésével, tetemes gyarapodásával a hatóságra roppant feladat nehezedett; új intézmények megteremtése és életbeléptetése, nemkülömben a fővárosi jelleggel osztályrészül jutott egyéb terhek mind nagyobb és nagyobb áldozatot követeltek a várost

kormányzó hatóságtól. Ezen terhek a várost pénzügyeinek egyensúlyából ugyan ki nem mozdíthatták, de kihatottak az adminisztrációra, meglassította ennek menetét s ha a rendkívüli nagyvárosi életből kifolyó állapotok közt a hatóság biztos kezekkel vitte is tovább a várost fejlődésének útján, a nagyobbodó város arányához követelt személyszaporitást szó nélkül nem hagyhatta. A személyszaporítás ismét felszínre hozta a helyiség kérdést, melynek nyüge alatt az adminisztráció már is tespedett. Hogy a türehetlenné vált állapotokon segítsenek, 1868-ban a városházból kihelyezték összes hivatalaival a törvényszéket és ennek czéljaira megkezdték a volt Lipót-utczában a városi törvénykezési palota építését, melyet később, a törvénykezés államosításával városházi czélra tovább építettek. Kiment a városházból a rendőrség, a levéltár régi aktáit pedig, minthogy ezek részére helyet már nem szoríthattak, halomra a padlásra hányták, a hol 1876-ig maradtak. A testvér városok egyesítése után a hivatalok egy része, ezek közül legelőször a levéltári hivatal 1874. évi márczius hónapban beköltözött az időközben felépült lipót-utczai új városházba, mely időtől fogva a városház-téri városházát »*Régi városház*«-nak nevezték. 1875-ben kiment az adóhivatal és az adó-ügyosztály, a katonai ügyosztály, a kiadóhivatal, ezeket követte az árvaszék, az ügyészi hivatal, a pénzügyi- és gazdasági ügyosztály s így tovább a többi hivatalok, úgy, hogy a városház végső napjaiban benn maradt a polgármester az elnöki két ügyosztálylyal és segédhivatalával, valamint a pénztár és számvevőség. Az utóbbiak közül először 1899. évi október 5-én a pénztár kezdette meg a kihurezolkodást, folytatván

ezt a számvevőség, a közegészségi ügyosztály, végre 1900. évi februárius 6-án segédhivatalával az elnöki ügyosztály, úgy, hogy februárius 9-ig a városháza hivatalaitól teljesen megüresedett. Ezen hivatalok is a volt és »Központi városház« nevet kapott Károly-kaszárnyába költöztek be, a hol már előbb az új városházából és egyéb fiók (bérelt) városházakból kiment hivatalok is a részükre kijelölt helyiségeket elfoglalták.

Ha a hullámok örvényeiben keringő hajóroncsot, mint utolsó, a hajó parancsnoka, a kapitány hagyja el, a régi városházat is utoljára a tanács hagyta el. Mielőtt azonban elhagyta volna, az utolsó tanácskozásra 1900. évi február 8-án ült össze, melyen Halmos János polgármester, Matuska Alajos és Rózsavölgyi Gyula alpolgármesterek, Horvát János, Viola Imre, Kun Gyula, Lung György, Kullmann Lajos, Vosits Károly, Faller Ferencz, Vaszilievits János, Szabó Károly tanácsnokok és Rényi Dezső főjegyző vettek részt. Betegség miatt távol maradt: Hermann Béla tanácsnok.

A tanács távozása után üresen maradt városházát június—augusztus hónapokban lebontották. A lebontás régiségeket nem hozott napvilágra, s az egyedüli tárgy, a mit az épület homlokzatának alapjában mégis találtak — egy üres kőláda volt. Ezen kőládát a városház építője Kaszelik Ferencz mindenesetre abból a czélból tette le az alapba, hogy ebben a szokásos okiratokat és egyéb tárgyakat az utókor részére elhelyezhessék; a kőláda azonban ma már ismeretlen okból üresen jutott helyére s a mint annak helyén mondtuk, az alapkövő letételéről sem a jegyzőkönyvek, sem az építésre vonatkozó 1842—1844-diki iratok mit sem említenek.

* * *

A régi városház lebontásával ismét eltűnt a régi Pestnek egy történeti emlékü épülete. Sok nevezetes esemény, az utódokra is buzdítóan hatható városhatósági és országos mozzanatok fűződnek ezen épülethez, melyeknek fénysugarai visszaverődnek úgy a hatóságra, mint pedig egynéhányára azon férfiakra, a kiknek hivatása a város kormányzása volt. Ebben a városházban, félszázados fennállása alatt a helyettesekkel együtt tizenhat polgármester foglalt széket, kevés azonban azoknak a száma, a kik ismereteiket és tapasztalataikat a legönzettelenebb munkálkodásukkal tudták a közjó érdekében érvényesíteni, a mint kevesen is voltak, a kik a város kormányát sokáig kezükben tarthatták, mert részben bizodalom vesztés, részben politikai viszonyok, részben klikk-érdekek leszorították a szintérről. Midőn a városház építését 1842-ben megkezdették, a városi közigazgatás élén mint polgármester Tölgyessy (Eichholez) János állott, helyét azonban 1843-ban, tehát még az építés befejezte előtt, Szepessy Ferencz foglalta el, a kinek mandatumma 1848-ban szűnt meg. A magyar nevű, de magyarul alig tudott Szepessy volt az utolsó polgármester, a ki az I. Lipót-féle privilegium alapján jutott a polgármesteri székbe. Midőn az alkotmány változás a kiváltságok érvényét megszüntette, az 1848-diki törvények értelmében az ujonnan megalakult városi hatóság élére a közbizalom a volt alpolgármestert Rottenbiller Lipótot állította; Windischgrätznek a fővárosba történt bevonulása következtében azonban Rottenbiller kénytelen volt állását elhagyni és 1849-ben Lechner Károlynak átengedni. Buda bevétele után a magyar kormány nyal Rottenbiller is visszatért és elfoglalta ismét polgármesteri székét, hogy a város kor-

mányzása mellett hazájának javát is előmozditsa. Rottenbiller a mozgalmas 1848/49-diki években szerezte azon kiváló érdemeket, melyek hazafiui erényeit hirdetik, s melyek arra érdemesítik, hogy polgármestereink legjobbjai közé számíthatjuk ; lelkesültséggel teljes ernyedetlen működése mindazonáltal már nem sokáig tartott, a világosi katasztrófa után ismét távoznia kellett s következett egy szomorú korszak, melynek első polgármestere Koller Ferencz volt. Minthogy a kormány Koller Ferenczet 1850-ben magasabb méltóságra érdemesítette, helyét mint helyettes polgármester Ságody Sándor töltötte be mindaddig, míg ebben az évben Terezy Szilárdot ki nem nevezték. A kormány úgy látszik nem volt kellően informálva ezen férfiú politikai hitvallásáról s mint a városi tanácsnak politikától tartózkodó tagját eszköznek hitte germanizáló törekvéseinek megvalósíthatására. Terezy, a ki különben a negyvenes években pesti ügyvéd s e mellett 1844-től fogva a pesti magyar polgári őrhadnak kapitányi ranggal hadbírája volt s a kit az 1848-diki közbizodalom emelt a tanácsosi állásra, nem volt az az ember, a kit a polgármesteri tisztséggel a magyar érdekek ellen fel lehetett volna használni, ellenkezően, elég bátorságot mutatott az 1851-diki népszámlálás alkalmából, midőn a magyarság érdekében felszólalt és panaszt emelt a népszámlálási bizottság azon eljárása ellen, hogy erőszakoskodással a németiség túlsúlyát akarják Pesten kitüntetni és hogy „*a német nemzetiség apostolai gyanánt viselkednek.*“ Terczyt ezen merész fellépése meg is fosztotta állásától s még 1851-ben a „*Pestvárosi hatósági főnök*“-nek nevezett Friedrik György követte a polgármesterségben. 1852—1856-ig a kormány ideig-

lenes állapotot teremtett, a mennyiben a polgármesteri állás betöltését függőben tartotta és helyettesekkel kormányoztatta a várost, minek következtében ezen idő alatt, még pedig 1852-ben Appiano József, 1852—1856-ig Krászonyi József volt Pest városának helyettes polgármestere. 1856—1860-ig mint kinevezett polgármester, Conrad Gusztáv vitte a szerepet a városházában, a kit az 1860. októberi diploma kiszorítván székéből, utána egy ideig Ságody Sándor, mint helyettes polgármester működött. A kormánynak kísérleti politikája azonban 1861-ben megváltoztatta a kormányrendszert; a törvényhatóságok az alkotmányos alapra helyezkedve, az 1848-diki törvény értelmében ismét megalakultak. Ily viszonyok közt Ságody, mint a reneszánsz politika embere, a városi közigazgatás élén meg nem maradhatott és az alakulás befejeztéig Kerékgyártó Alajos (Árpád) helyettes polgármester állott a város élére és vitte a város ügyeit addig, míg az 1849-diki kényszerhelyzet alatt állását elhagyott Rottenbiller Lipótot meg nem választották. A néhány hónapig tartott alkotmányos élet eltemetésével a tisztkarral együtt Rottenbiller is visszalépett s a provisorum alatt 1861—1864-ig Krászonyi József, 1864—1867-ig ismét Rottenbiller Lipót viselte a polgármesteri tisztséget. Az alkotmány ujjaszületésének évében Rottenbiller a közügyektől visszavonult és 1867-ben az országgyűlési képviselőségből a József-városban kibukott s így mandátum nélkül maradt Szentkirályi Mórt választották meg. Szentkirályi azonban mint polgármester összetűzött Thaisz Elekkel a főkapitánnyal, a ki ellen a még ismeretes és sok port felvert botrányos fenytő vizsgálat folyt s minthogy a közgyűlés a főkapitányt

állásába visszahelyezte, Szentkirályi 1868-ban inkább leköszönt, hogy sem Thaiszszal tovább szolgáljon. Mint-hogy pedig az akkori választási eljárás a tisztviselők időközi választását nem ismerte, a testvér városok egyesítéseig pedig tisztujjítás már nem volt megtartható, a közgyűlés választás útján 1868-ban a polgármesteri állásra Gamperl (Gyöngyössy) Alajost helyettesítette, kinek polgármestersége a főváros egyesítéseig vagyis 1873-ig tartott. A pesti polgármesterek egyébiránt 1843. óta, mint a mikor az alpolgármesteri állás életbelépett, a főpolgármesteri czimet viselték, az 1872-iki XXXVI. t. cz. azonban a főpolgármestert, mint tulajdonképpeni főispánt állami tisztviselőnek tette meg, a fővárosi közigazgatás élére ellenben ismét a polgármestert helyezte. Minekutána az említett törvény értelmében az egyesített fővárosi törvényhatóság alakuló közgyűlését 1873. évi október 25-én megtartotta, november 24-ig megválasztotta a tisztikart s mint Budapest első tisztviselőjét Kamermayer Károlyt ültette a polgármesteri székbe. Kamermayer áldásos működését a következő tisztujjitások sem szakíthatták meg, megmaradt helyén nyugalomba vonulásáig, vagyis 1896-ig. 1896-ban megválasztották Márkus Józsefet, a kinek rövid idejű működését a főpolgármesteri méltóságra történt felemelése szüntette meg, 1897. óta pedig a főváros kormányzása körül már is kiváló érdemeket szerzett Halmos János a székesfőváros polgármestere. Kevés tehát csakugyan azoknak a száma, a kik a polgármesteri tisztséget sokáig viselhették s egynek, t. i. Kamermayernek kivételével az öt évet is kevesen haladhatták tul. Szolgálati évek tekintetében Kamermayerrel csupán Mosel József Pest városának legelső polgármestere veteked-

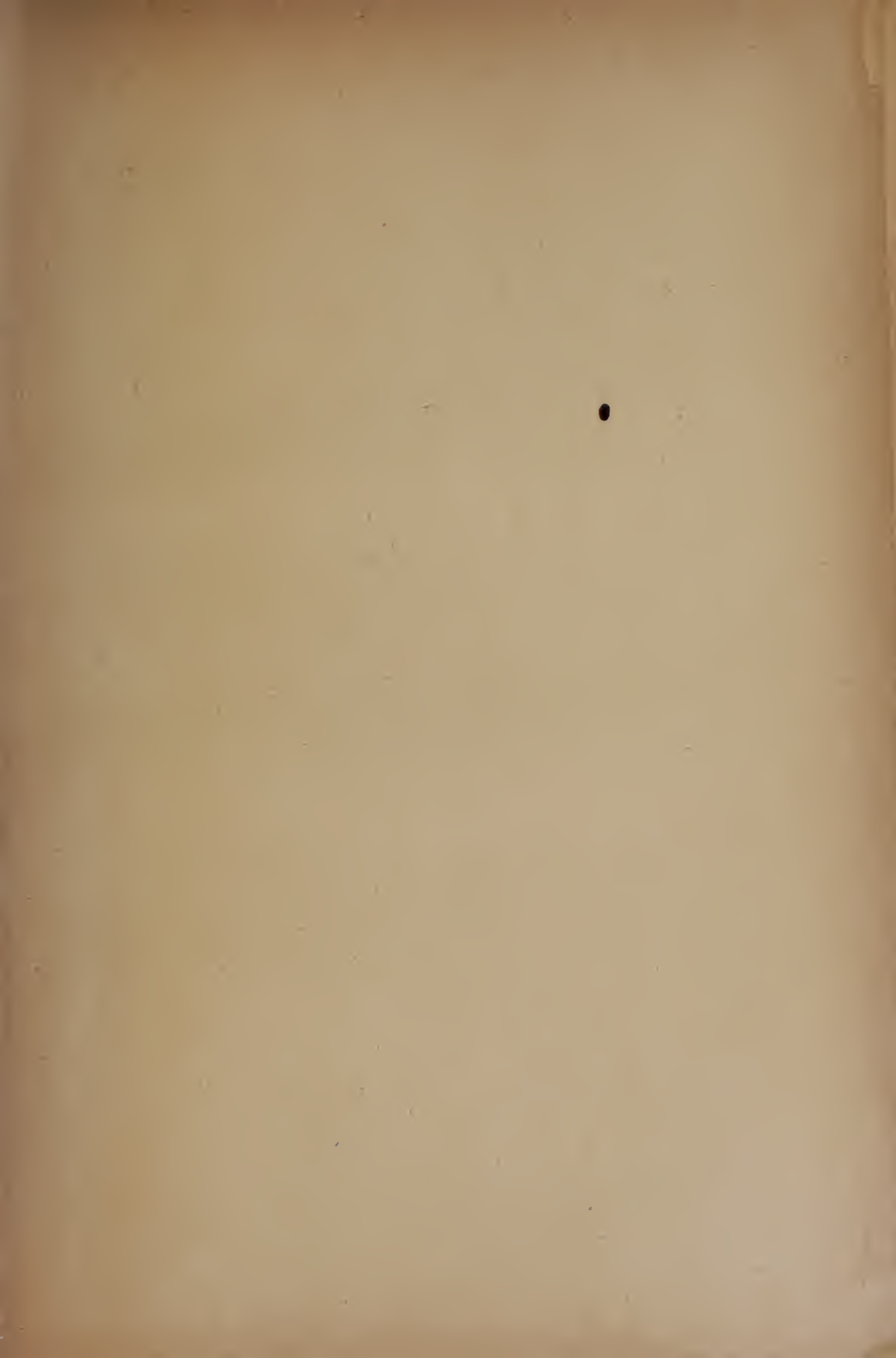
hetik, a ki mint bíró tizenhét évig s mint polgármester egyfolytában tíz évig, vagyis összesen huszonhét évig kormányozta a várost. Csakugyan különös véletlenség, hogy Pest város polgármesterének első megválasztását éppen száz évre reá Budapest főváros első polgármesterének megválasztása követhette, s hogy Pestnek első polgármestere valamint Budapestnek első polgármestere mutathat fel legtöbb szolgálati évet.

A régi városház, mely a tanácsnak és az előbb felsorolt polgármesterek mindegyikének székhelye volt, a mint székhelye volt 1879-ig a törvényhatósági közgyűlésnek is, ötvenhat éves fennállása alatt átélte a szabadságharczot, az ezt követett abszolútus korszakot, s nagy reménnyel nézve a város jövője elé, belépett az alkotmányos korszakba. Láta falai közt a haza és város sorsát szívében viselő városi képviselők és tisztviselők működését, de látta szegénypirral a haza megtörésén és alkotmányának megsemmisítésén dolgozott férfiaknak: Haynaunak, Jellasicsnak, Bachnak és másoknak a város díszpolgárai közé iktatását, s midőn a változott politikai viszonyok a haza sorsának felvirradását előidézték, látta a testvér városok egyesítésével az ország fővárosának Budapestnek felvirágzását és a világvárosok közé emelkedését. Látta tehát Budapest polgármestereinek Kamermayer Károlynak, Márkus Józsefnek és Halmos Jánosnak önzéstelen munkálkodását, a kik folyton oda törekedtek, hogy a tanácsi kollegiummal egyetértően a székesfővárost fejlődésében elősegítsék. Hisz mindazt, a mit a fővárosban véghez vittek, a tanács, mint a törvényhatósági közgyűlés akarataának végrehajtója, innen a régi városházából teremtette meg. A palotáknak is beillő iskolák, a köz-

raktárak és az elevátor, a népszínház, a kórházak és a vásáresarnokok felépítése, az általános esaternázás keresztülvitele, a vízvezeték kiépítése, az új népliget alkotása, nemkülömben az adminisztráció reformálása, a közoktatási, köztisztasági és közegészségi ügy fejlesztése, a közlekedési és közlekedési ügy és egyéb fontos dolgok megteremtése mind a fővárosi hatóság áldásos működését és a közönség áldozatkészségét hirdeti, s az utókor hálás elismeréssel adózhat annak a hatóságnak, a mely kitartó munka és roppant áldozatok árán megteremtett életbevágó intézményeket hagy nekik örökségképpen.

90.1925752

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00078 6166

